

КНИЖНАТА КОЛЕКЦИЯ НА ТЕККЕТО НАЗАР (НАЗЪР) БАБА ВЪВ ВИДИН

Невена Граматикова

THE BOOK COLLECTION OF THE TEKKE OF NAZAR (NAZIR) BABA IN VIDIN

Nevena Gramatikova

Abstract: *In the Age of Ottoman domination in the Bulgarian lands, many religious and mystical centers were founded, connected with the various mystical brotherhoods that acted in the territories of the Ottoman Empire. These centers (tekke, zaviye) are also places of literature and have their own collections of books that are read by the Brotherhood followers living there. One such center is the Tekke of Nazar (Nazir) Baba in Vidin. After the Liberation from Ottoman domination, part of the handwritten and printed books that were previously in possession by the different Muslim religious and public institutions fell into the National Library “St. St. Cyril and Methodius” (Sofia). Among them is the book collection of the Tekke of Nazar (Nazir) Baba. In our article we present the book collection of this religious-mystical center in Vidin. The information we export proves its place as a center that educates and disseminates views and values related to mysticism in Islam.*

Key words: *Tekke, Nazar (Nazir) Baba, Manuscripts, Collection, Mysticism, Vidin.*

Уводни бележки

Добре известно на специалистите в областта на ориенталистиката и османистичните изследвания е, че в отдел „Ориенталски сбирки“ на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ се съхранява богата колекция от ръкописи на арабски, персийски и турски език, които са постъпили след края на османското владичество в днешните български територии. Те са постъпления от различни религиозни и обществени институции и частично от частни сбирки с ръкописни и печатни книги [вж. **Стайнова, М. П.** 1982а; **Кендерова, С.** 2002; **Кендерова, С.** 2004а, с. 321–323; **Иванова, З.** 2011, с. 516–561]. При работата с ръкописния фонд в Ориенталския отдел установихме съществуването на още една самостоятелна книжна сбирка във Видин, която за щастие е достигнала до нас. Става въпрос за ръкописни книги, които са били собственост на текето на Назар (Назър) Баба¹ във Видин. Това свидетелства, че въпросното текке е

¹ Името на духовния патрон на култовия център може да бъде прочетено и в двете форми – като Назар и като Назър. Думата *nazir* (*назър*) има няколко значения.

притежавало своя ръкописна колекция, цялата или част от която е попаднала в Националната библиотека.

Ролята на религиозно-мистичните култови центрове (*теккета, завиета*), свързани с различни мистични течения, като места на познание и просветителство сме разглеждали в наши публикации, а информация за книжна колекция в едно от видинските теккета – текето на Селяхеддин Баба, изнесе наскоро Св. Иванова [Граматинова, Н. 2015, с. 7–43; Граматинова, Н. 2016, с. 531–591; Иванова, С. 2016, с. 439–477]. С откритите от нас сведения информацията за циркулирането на ориенталска книжнина сред мюсюлманското население в дунавския град се обогатява значително и запълва празнините в историческото познание за книжовния живот тук. Това още веднъж потвърждава развитата вече от нас теза, че обителите на различните мюсюлмански религиозно-мистични течения били центрове на книжовност и познание.

В свои публикации Михаила Стайнова представя някои съществували във Видин в османската епоха частни и обществени библиотеки [Стайнова, М. 1982а, с. 81–102; Stajnova, M. 1979, p. 54–69]. Тя отбелязва, че при постъпването им в Народната библиотека след нейното основаване книгите от Видин са регистрирани и описани като бивше притежание на библиотеката, основана от Осман Пазвантоглу [Стайнова, М. 1982а, с. 81]. В процеса на изследванията си обаче тя стига до извода, че във Видин през XVIII век съществуват доста на брой частни и вакъирани (дарени на дадено учреждение) колекции от книги, сведения за които се откриват във видинските сиджали от XVIII век.

По отношение на книгите, постъпили от Видин, авторът на историята на Народната библиотека и същевременно един от нейните директори Велико Йорданов пише, че „ръкописната сбирка, която е турска (ориенталска), се състои от книги и ръкописи, прибрани по време на руската окупация от турските

Те са: 1. Когато лицето на някого е насочено в определена посока или пък дадена сграда или помещение от нея гледат в определена посока; който гледа към определено място (може да се отнася за човек или за къща, стая или друга сграда); 2. Надзирател; наблюдател; човек, който е натоварен със задължение да контролира определена дейност или задача; 3. Министър, пълномощен министър, пълномощник. Думата *nazar* (*назар*) също има няколко значения. Те са: 1. Наглеждане, гледане, надзираване; 2. Гледна точка, възглед, позиция, становище, мнение; 3. Мислене, разсъждаване; 4. Уроци, урочасване, лоши очи; 5. Почит, уважение, съображение, внимание. В случая е ясно, че Назар или Назър не е личното име на духовния патрон, а е негово прозвище. То може да идва от някое от значенията на двете думи, дадени горе. Най-вероятно от следните: „надзирател, наблюдател; човек, натоварен със задължение да контролира нещо“; „пълномощник“; „уроци, урочасване, лоши очи“. В оскъдните споменавания в литературата го срещаме и в двата варианта: Назар Баба и Назър Баба. На този етап не се ангажираме с мнение относно правилната форма на името на патрона на култовия център и затова го даваме в скоби в двата варианта. Този въпрос подлежи на бъдещо проучване.

джамии, текета² и канцеларии в България. Най-много такива има донесени от Видин, дето до 1889 година се пазеха като книги на известния Видински паша Пазвантоглу, но всъщност те всички не са били негова собственост, както се мисли обикновено, а са били джамийска, т.е. вид вилаетска библиотека, която основал един видински паша. Кой е този паша не се знае...Тая библиотека се пазела в джамията на Пазвантоглу във Видин, от там е названието ѝ. Възможно е главната част от тази частна библиотека да е била пак от книги на Пазвантоглу, но както се вижда от печатите и подписите, голям брой са подарявани от други лица...“ [Йорданов, В. 1930, с. 197].

В същата си работа той отбелязва, че през 1888 г. част от тази книжна колекция е била отстъпена на турското правителство в резултат на решение на Специална комисия, назначена да прегледа на книгите. Според неговата информация при постъпването в библиотеката книгите са били 2664 броя (същият допълва, че според актовия списък обаче са 2635 – б.м. Н.Г.). От тях 2014 кодекса са предадени на чиновника от турска страна, а само 650 са останали в Народната библиотека, като това били по-хубавите по външност, по-стари като екземпляри и ценни като красота на писмото и на съдържанието книги [Йорданов, В. 1930, с. 197; Кендерова, С. 2004б, с. 305].

По отношение на фонда на изградената от Осман Пазвантоглу обществена библиотека Стайнова отбелязва, че след основаването в това учреждение са прибрани освен тези, които са лично притежание на неговото семейство (на баща му Йомер ага, на майка му Рукие и негови), и множество други колекции от книги, вакъфирани за различни медресета, джамии, текета и др. в град Видин [Стайнова, М. 1982а, с. 94]. Тя констатира, че като важен военен, политически и административен център във Видин постоянно се унаследяват и даряват книги от различни лица за отделни мюсюлмански учреждения, което свидетелства за натрупване на значително количество ориенталска книжнина в този град [Стайнова, М. 1982а, с. 96]. Именно към натрупаната във Видин ориенталска книжнина се причисляват и книгите, притежавани от текето на Назар (Назър) Баба.

Представа за фонда на библиотеката, основана от Пазвантоглу, дава и описът на книгите в нея, изготвен през месец март 1837 г., информация за който изнася в свои публикации Ст. Кендерова [Кендерова, С. 2008, с. 17–30; Кендерова, С. 2004б, с. 305–311]. Той също показва, че в различно време тя е включила немалко лични сбирки, както и такива на духовни учреждения като

² В българската хуманитарна книжнина е постигнато негласно мнение от повечето автори и редактори този термин да се пише с едно „к“ (като „теке“) съгласно изискванията на българската граматика. На османотурски език нейното звучене и изписване е „tekuе“ (текие), а в разговорния и съвременния турски език е утвърдена формата „текке“. В текста, там, където цитираме други автори, които я дават с едно „к“, се съобразяваме с тяхното изписване. Там обаче, където излагаме наши разсъждения, я даваме като „текке“.

тази на теккето Селяхаддин Баба [Иванова, С. 2016, с. 464–465]. В откритите от нас пет ръкописа, собственост на теккето на Назар (Назър) Баба, обаче няма никакви податки в определен момент те да са били притежание на обществената библиотека на Осман Пазвантоглу. Нито един от тези ръкописи не съдържа печата на библиотеката на Пазвантоглу или пък някакво вписване, което да индикира включването му към тази обществена библиотека. Това налага тезата, че книжната колекция на теккето на Назар (Назър) Баба е съществувала самостоятелно, докато е функционирало теккето, и по време на руската окупация е попаднала или в друга сграда, където са били събрани ориенталските книги в града, и оттам е постъпила тук, или може да е попаднала тук много по-късно чрез дарение, откупуване или събиране на такива книги. В подкрепа на тази теза говори и прегледът на съчиненията (ръкописи и старопечатни книги), които дава М. Л. Малеев в своята публикация от 1890 г., представляваща своеобразен първоначален опис на книгите от тази библиотека [Малеев, М. Л. 1890, с. 405–409]. Наистина Малеев не дава оригиналните заглавия на съчиненията, а ги превежда, при това невинаги точно, което затруднява идентифицирането им и сравнението със самите кодекси, но нашият преглед не установи ръкописите от въпросното текке да фигурират в съставения от него опис.

Култовият център

За самия култов център – теккето на Назар (Назър) Баба – на този етап не разполагаме с някаква значителна информация. В шести том на своя пътепис *Сяхатнаме* Евлия Челеби съобщава за съществуването на седем теккета във Видин. Давайки сравнително подробно описание на града, той пише: “*Derzîkr-i tekye-i erbâb-ı tarîk-i dervîşân: Bardası yedi aded hânkâh-ı abdâlândır. (–) (–) (–)*” (*Отбелязване на теккетата на хората от пътищата на дервишите: За Бога (Аллах) има 7 броя ханекяхи на абдалите...*) [Evliya Chelebi Seyahatnamesi..., s. 99]. Пак там в пътеписа пише, че в тринадесет махали на града имало месджиди, месджиди със завиеа и др. обекти. Той обаче не съобщава името на нито едно от тези седем теккета или пък на завиегата към кварталните месджиди, не дава информация кога са основани и към коя религиозно-мистична традиция принадлежат. Несъмнено е обаче, че те са били основани преди юни–юли 1661 г. (зилкаде 1071 г. х.), когато започва пътуването на Евлия Челеби, описано в този том.

Екрем Хаккъ Айверди в своето изследване, имащо характера на своеобразен каталог за османските обществени и религиозни архитектурни обекти на Балканите, дава имената на четири теккета във Видин, но пише, че те са били седем, опирайки се на Евлия Челеби. Това са:

1. Аладжа текке (*Alaca Tekye*)

Той пише, че информация за него се извлича от вакфийето на Яхйя Паша и от документи от Османския архив в Истанбул (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi*), но не ги цитира [Ayverdi, E. H. 1982, s. 127].

2. *Завие на съпругата на Мехмед Рюштю Паша (Mehmed Rüştü Paşa Hatunu zaviyesi)*

То е регистрирано в документи на Османския архив в Истанбул от 1269 (1852/1853) г. Отбелязано е, че се е намирало в крепостта [Ayverdi, E. H. 1982, s. 127].

3. *Завие на Салахудин Баба и тюрбе на Салахудин Баба (Salahuddin Baba Zaviyesi, Salahuddin Baba Türbesi)*

Айверди отбелязва, че сведения за него фигурират в документи от 1258 (1842/43) г. в Османския архив в Истанбул [Ayverdi, E. H. 1982, s. 127]³.

4. *Завие на шейх Ахмед Бей (Şeyh Ahmed Bey Zaviyesi)*

Айверди го установява само като име в Османския архив в Истанбул [Ayverdi, E. H. 1982, s. 127].

Според нас в ключовия за османската власт крайдунавски град в края на османското господство в българските територии (1878 г.) е имало вероятно повече от седем теккета, тъй като не изключваме основаването на такива тук след посещението на Евлия Челеби, т.е. през XVIII и XIX век. В изследването си за Видин и неговия район Д. Цухлев също не дава никакви сведения за Назар или Назър Баба и за теккетото, свързано с него. Той пише само за Салахудин Баба (Салахаддин – б.м. Н.Г.) Баба, който като еничар се включил в защитата на града с отряд от 1000 доброволци при шурма на австрийските войски на 14 октомври 1689 г., но той и дружината му били сразени до крак в района на сегашната държавна болница и там били погребани, а след 100 години Пазвантоглу издигнал на гроба му гробница-тюрбе [Цухлев, Д. Н. 1932, с. 240–241]. В паметта на турското население пък той се превърнал в национален герой и бил възпят като светец, паднал в бой с „неверниците“. Кратки сведения за интересувания ни духовен патрон обаче дава унгарският тюрколог Дюла Немет, записал историческата памет за светите места на мюсюлманите във Видин и ритуалната практика, свързана с тях, по време на лингвистичното си изследване на турските диалекти. Той отбелязва, че видинските мюсюлмани ходели за изцеление на тюрбето на Назър Баба и на Мурад Баба, на които четяли Коран и дарявали курбан [Nemeth, J. 1965, p. 354–360; Иванова, С. 2016, с. 448]. Според информацията на Немет, приведена от Св. Иванова, „ако на някого се случи нещо лошо, напр. затворили са мъжа на някоя жена или друга мъка го сполети, тогава потърпевшият се измива, чете Корана, моли се да се изпълни желанието, някои обещават зелена покривка за гроба (“îpi gütürür Nazar baba”), някои – че ще купят половин ока свещи или дюшек – всеки според възможностите си. И трябва да си изпълни обещанието, защото иначе той се връща в съня му и му връща мъката, дори по-тежко“ [Nemeth, J. 1965, p. 354–360; Иванова, С. 2016, с. 448].

³ За този култов център вж. [Стайнова, М. 1982б, с. 72–78; Иванова, С. 2016, с. 439–477].

Теккетто на Назар (Назър) Баба фигурира в регистъра, съставен от Главно мюфтийство, на който не е отбелязана точната дата на съставяне, но в Описа на османотурските документи за вакъфите, съхранявани в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, е датиран между 1914–1924 година. В него се изброяват мюсюлманските религиозни, образователни и благотворителни учреждения в Царство България заедно с техните приходи за издръжка и имоти, ако имат такива [Radushev, E., Ivanova, S., Kovachev, R. 2003, p. 202–203; NBKM, Or. Dep., D 720]. Вписването на теккетто в този регистър свидетелства, че към началото на 20-те години на XX в. то все още съществувало.

В съответните графи на този регистър е дадена следната информация за него:

1. Вид на вакъфа (*vakfin nevii*) – “tekye” (текйе)
2. С кое име е известен [вакъфът] (*ne nam ile mruftur*) – “Nazar (Nazır) Baba”
3. Град или село (*şehir ve karye*) – “Vidin” (Видин)
4. Булевард (*Caddesi*) – “Antimova” (Антимова)
5. Номер (*Numerusu*) – 317
6. Име и известност на основателя на вакъфа (*Bni vakfin isim ve şöreti*) – “Vidin vali? İdris Paşa” (Валия на Видин.....? Идрис Паша)
5. Дата на изграждане (*Tarih inşası*) – “Mechul” (неизвестно)
6. Вид на сградата (каменна или дървена) (*Ahşap ve krgir*) – “Ahşap” (Дървена)
7. Под чие управление се намира – Управлява се от Дирекцията на ислямските вакъфи.

От записаното в регистъра става ясно, че интересуващото ни текке било дървена постройка, намираща се на тогавашния булевард „Антимова“ (на този етап не сме идентифицирали с кое име е известен този булевард днес). Годината на основаването и изграждането на теккетто не е известна, но се разбира, че към него имало вакъф, чийто основател явно е Молла Идрис Паша. Тази личност отначало е в обкръжението на Осман Пазвантоглу като негов ковчезник, а след неговата смърт през 1807 г. става валия на Видин. В същото време той има битие на аян, който се противопоставя на Високата порта, но през 1813 г. капитулира пред централната власт [Мутафчиева, В. 1977, с. 174, 319]. Дали обаче Молла Идрис е бил свързан и с основаването на самото текке, или то е основано много преди него и той само му е посветил вакъфи като състоятелен гражданин и управител на Видин засега не ни е известно. Според нас обаче теккетто е много по-старо, а той просто е обезпечил неговото финансово съществуване с вакъф в края на XVIII – началото на XIX в. Засега нямаме никакви сведения за това с коя религиозно-мистична традиция е било свързано, но съдейки по съдържанието на книжната колекция не изключваме това да е мевлевийската. Въпросът ще е предмет на бъдещите ни проучвания.

Книжната сбирка

До настоящия момент установихме пет ръкописни кодекса, които са били притежание на текето на Назар (Назър) Баба. Дали те са били част от по-голяма книжна колекция на този религиозен център, предстои да установим в по-нататъшната си работа, но това не е изключено. Петте кодекса, съхранявани в Ориенталската колекция на Националната библиотека, са със следните сигнатури: ОР 233; ОР 474; ОР 486; ОР 575; ОР 2461. По-нататък в нашето изследване ще представим тази книжна сбирка, като изложим информацията за съчиненията, които сме идентифицирали, и за техните автори.

Кодексът със сигнатура ОР 233 представлява сборник с различни съчинения. На първата страница на втория празен лист след корицата на книжното тяло има вписване “*Vakf dergâh Nazar (Nazir) Baba*”, означаващо че книгата е била вакъфска собственост на дергяха⁴ на Назар (Назър) Баба. Мастилото, с което е написана въпросната бележка, е силно избледняло. В ръкописния сборник фигурират и белези, характерни за постъпилите в Националната библиотека ръкописи и документи. На третия бял празен лист има печат „Нар. Библиотека. София“, а над него с мастило е написано № 466. До тях отстрани, вляво с молив е написано „II XI B 1/15“. Вероятно това е инвентарният номер на кодекса или по-стара сигнатура, дадена при първите прегледи на фонда. Последните две цифри ни навеждат на мисълта, че е възможно ръкописът да е постъпил в библиотеката през 1915 г., но това засега е само предположение. Ръкописният сборник е от 58 листа, като в началото има три празни бели листа, а накрая един празен лист. Той съдържа три съчинения.

Първото съчинение е рисале⁵ на арабски език по персийска граматика. То е озаглавено *Mafâtiḥ ad-durriyya fî iobât qawânîn ad-duriyya* (*Мафатих ад-дуррийа фи исбат каванин ад-дурийа*). Автор на съчинението е Мустафа бин Абу Бекир ас-Сиваси, известен с псевдонима Хайрат ар-Руми (Mustafa b. Abû Bakr as-Sivsi (Ḥayrât ar-Rûmî)), който е починал през 1240 г. по хиджра (1824)⁶. Текстът е 17 страници и обхваща частта между л. 1б и л. 9б на ръкописния сборник. Писмото е талик и несих. Основният текст е написан с черно мастило, а някои места – заглавни изрази и думи и подчертавания в текста, са с червено мастило. На всяка страница са изписани по 21 реда, с изключение на заглавната и последната. На заглавната (л. 1б) са изписани 20 реда, а със заглавието са 21, а на последната – 15, като завършва по класическия начин за оформление на ръкописи. Заглавието е изписано с червено мастило в съкратения вариант *Mafâtiḥ ad-durriyya*. Съчинението е препис от XVIII век (XII век по хиджра).

⁴ Думата *dergâh* (*дергях*) е синоним на „текке, завие“ и означава „обител“.

⁵ *Risâle* (*рисале*) означава: 1. Малка книжка, брошура; 2. Трактат.

⁶ Кратко описание на съчиненията в ръкописния сборник ще присъства във втория том на краткия каталог на арабските, турските и персийските ръкописи, подготвян от А. Стоилова, Н. Граматикова и З. Иванова. Идентифицирането на това съчинение и физическото му описание е направено от А. Стоилова.

Началото на съчинението е:

(f. 1v):

غالب اسرار الحق علت كلماته مضبوطة على ... سبحانه الذي اخلص الانسان بالنطق من عالم الجماد .. السن العارفين فلما كان

А краят (f. 9v):

... جعلها الله لهم مفتاح كلمات الاقطاب من الفقير خادم الفقراء ابن ابي بكر السيواسي...

Второто съчинение, включено в ръкописния сборник, е персийско-турски речник, съставен от поета Шахиди. Съчинението е известно със заглавието *Tuhfe-yi Şhidî (Lügât-i Şhidî) (Тухве-и Шахиду)*. То е от 70 страници и обхваща частта между лист 126 и лист 48а на сборника, като на всяка страница са изписани по 15 реда. Самият текст е в четири колони (до л. 38а) и в три колони (от л. 38б до л. 48а). На л. 48б има бележки по съчинението. Текстът е конволют, т.е. преписът е направен от повече от една ръка. Съчинението е написано с черно и червено мастило, като основният текст е в черно, а заглавни думи и отбелязвания са в червено. Писмото е несих.

Авторът на този персийско-турски речник е Ибрахим бин Салих, известен още с прозвището Шахиди, или като Ибрахим Деде Шахиди (също и във формата Шахиди Ибрахим Деде). Той е един от големите мевлевийски поети от края на XV и първата половина на XVI век, роден и формиран в мевлевийска среда. Относно рождената му дата в източниците се срещат две години – 1468 и 1470 (875 г. х.), като в новата турска енциклопедия на исляма се дава последната. Смъртта му се отнася към 1550 (957 г. х.) г. [Çıran, M. 2010, s. 273; Açıkgöz, N. *Muğla'da Mevlevilik...*, pass.]. Роден е в град Мугла⁷ и е син на мевлевийския шейх Салих Хюдаи Деде, който е бил духовен настоятел на мевлевихането в този град. Обстоятелството, че е оттук и че е свързан с мевлевийския тарикат става известно от неговите стихове в началото на *Tuhfe-yi Şâhidî*:

Gedâyem Şâhidi-yi Mevleviyem

*Diyâr-ı Menteşâ'da Mûğlaviyem*⁸ [Kılıç, A. 2007, s. 520; NBKM, OP 233, f. 15a]

(Превод: Нищенстващ съм, просещ съм, Шахиди мевлеви съм,
От Мугла съм, в страната Ментеше)

⁷ Името на този град на турски език се изписва с меко „г“ и се озвучава като удължаване на гласната пред това меко „г“. На български името на града звучи по-скоро като Муула, но тук ще следваме формата Мугла.

⁸ Тук под *diyâr-i Menteşâ* (страната Ментеша) се визират териториите, принадлежали на бейлика Ментеше в Западна Мала Азия, завоювани първоначално от султан Баязид I Йълдъръм, но след нашествието на Тимур (1402 г.) отново извоювали

По-конкретни сведения за живота на Шахиди Ибрахим Деде се извличат от неговите съчинения *Gülşen-i Esrâr* (*Гюлшен-и Есрап*) и *Divân* (*Диван*). Първоначалното си образование той получава при своя баща Салих Хюдаи Деде, който го обучава в основите на религиозните науки и на персийския език. Според Н. Ачъкгъоз последният се приобщава към мевлевизма и с благоволенieto на султан Мехмед II основава мевлевихане в Мугла някъде след 1450-та г., в което обучава свои последователи в изучаването на *Месневи* на Джелиледдин Руми – Мевляна. Основаното от него мевлевихане е един от първите мевлевийски центрове в Анадола [Ачъкгъоз, N. *Muğla'da Mevlevilik...*, pass.; Önktaş, N. A. 2011, s. 55–56]⁹. Когато е на десет години обаче (1480 г.) малкият Ибрахим губи баща си и продължава обучението си при един негов близък учен човек, който същевременно е отглеждал буби за производство на коприна и бил търговец на коприна. Когато става на 18 години, той вече не се чувства удовлетворен от знанията, които получава, и решава да напусне родния си град с цел да продължи образованието си. Отначало постъпва в медресето, основано от Мехмед II в Истанбул, а после в медресето на Баязид Йълдъръм в Бурса [Çıran, M. 2010, s. 273].

По време на обучението си в Бурса той се запознава по-надълбоко с мистицизма (*tasavvuf*). След като се образова в посочените два просветни центъра, се връща отново в Мугла и решава категорично да се посвети на мистицизма и да стане дервиш. Отначало той избира да се приобщи към учения човек и мистик шейх Бедреддин, свързан с мистичната традиция (течение) Вефаи, при когото продължава да се обучава в тълкувание на Корана (*tefci*). След известно време обаче решава да поеме по пътя на мевлевизма също като баща си и заминавайки за Лазкийе (днес град Денизли, Турция), се приобщава към мевлевийския шейх Фани Деде (ум. 1504 (910 г. х.)) [Gölpınarlı, A. 1983, s. 104–105]. За това научаваме от съчинението му *Gülşen-i Esrâr* (*Гюлшен-и Есрап*), където заявява:

Vefâî bdeem mevlâ'î geştem

Ki bîst u çâr sâle bde ân-dem [Gölpınarlı, A. 1983, s. 108–110; Ачъкгъоз, N. *Muğla'da Mevlevilik...*, s. 2].

След неговата смърт Шахиди става мюрид¹⁰ на Паша Челеби, който бил потомък на Джелиледдин Руми. След известно време обаче той напуска Лазкийе (Денизли) и отива в Афион (днес Афионкарахисар), където се приобщава към

самостоятелност. Окончателно те са присъединени към османските територии при султан Мехмед I Челеби (1412–1420) и оформени в административна единица като санджак Ментеше. Днес тези територии формират провинция (вилает) Мугла [Mete, Z. 2004, s. 150–152].

⁹ Гробът на Салих Хюдаи Деде се намира в двора на същия мевлевийски център.

¹⁰ Духовен ученик и последовател на религиозно-мистичен водач от определено мюсюлманско религиозно-мистично течение.

мевлевийския шейх Диване Мехмед (Мухаммед) Челеби, потомък на Мутахара Хатун – внучка на Мевляна по линия на сина му Султан Велед (ум. 1312). Шейх Диване Мехмед Челеби е ключова личност в развитието на мевлевизма след началния етап на възникването му. Според Гьолпърнарлъ при него мевлевизмът проявява по-засилена склонност към батънизма¹¹ – тенденция, която започва още с Улу Ариф Челеби (ум. 1320 г., син на Султан Велед и внук на Мевляна), и по отношение на вярванията мевлевизмът в определена степен показва близост с бекташизма, хуруфизма и календеризма [Gölpınarlı, A. 1983, s. 121, вж. и Джавелидзе, Э. Д. 1979, с. 169–271]. В известна степен за това свидетелства и прозвището му *диване*, което традиционно използват за себе си (и се използва за тях от външни лица) свързаните с календеризма, бекташизма и изобщо с теченията, които определяме като неортодоксални в исляма. Подобно на ритуалните практики на тези религиозно-мистични традиции Диване Мехмед Челеби предприема странствания (*сеяхат*) със свои мевлевийски дервиши. Както изтъква Гьолпърнарлъ, това е личността, която има най-големи заслуги за разпространението на мевлевизма след Улу Ариф Челеби [Gölpınarlı, A. 1983, s. 121]. Той същевременно е и поет, пишещ под псевдонима Семаи [Gölpınarlı, A. 1983, s. 108–110; Azamat, N. 1994, s. 437].

При този мевлевийски шейх младият Шахиди достигнал зрялост като личност и като мистик. Наред с познаването на хадисите при него той се формирал и като много добър тълкувател (*шарих*) на *Месневи* на Джелиледдин Руми. След смъртта на своя наставник и учител Диване Мехмед Челеби Шахиди се върнал в Мугла и станал шейх на мевлевихането там¹². Заемайки поста духовен настоятел (*постнишин*) на този мевлевийски център, той се заел с просвещаване и възпитаване на народа и проповядване на мевлевизма, както и с писане на съчинения, отразяващи мистичните възгледи, споделяни от мевлевизма.

¹¹ Думата е производна от термина *bâtin* (*батън*), който е основополагащ в суфизма и означава „съкровен, скрит, таен, вътрешен смисъл; тайно, скрито значение; тайна“ и визира метафоричното и езотеричното тълкуване на свещените текстове (*te 'vil*). Според суфиите *bâtin* (*батън*) отразява вътрешния смисъл на всички неща във Вселената; на цялото знание, акумулирано от човечеството, и е достъпен само за посветените, за онези, които имат вътрешни очи (*kalb gözü*) да го видят и разберат. Като най-близък по значение превод на думата *bâtin* на български обикновено се приема „езотеричен; езотеризъм“, но според нас той не отразява съвсем точно нюансите на това понятие. От тази дума идва и терминът *Bâtîniyye* (*Батънийе*), който е събирателно название за теченията, възприемащи за основополагащо метафоричното и езотеричното тълкуване на свещените текстове (*te 'vil*) и изграждащи система на организация, която да посвещава способните да възприемат този вътрешен смисъл на нещата [по-подробно вж. Ateş, A. 1961, s. 339–342; Topaloğlu, B. 1992, s. 187; Прозоров, С. М. 1984, с. 10–24].

¹² В литературата се дават различни дати за тази смърт. Някои автори я отнасят към 1530 (936 г.х.), а според Н. Азамат тя се датира след 1544 (951 г.х.) г. [Önkaş, N. A. 2011, s. 57; Azamat, N. 1994, s. 435].

Всяка година извършвал поклонение (*зиярет*) на гроба на своя учител в Афионкарахисар. При последното си посещение той останал тук 40 дни. Предусещайки, че е в края на жизнения си път, Шахиди предал духовното настояничество на мевлевихането в Мугла на сина си Шухуди (ум. 1591 (1000 г.х.)) г. и починал по време на пребиваването си в Афионкарахисар, като преди смъртта си пожелал да го погребат до краката на неговия шейх Диване Мехмед Челеби [Çıran, M. 2010, s. 274; Önkas, N. A. 2011, s. 57; Sâkıb Dede. 1283, II, s. 18; Esrâr Dede, vr. 75b].¹³

Речникът в стихотворна форма *Tuhfe-yi Şâhidî* (*Тухве-и Шахиди*) е първото същинско мевлевийско съчинение на Шахиди, макар ранните му влечения към мевлевизма да намират отражение и в неговия Диван, който е първата му творба. Годината на написването му се установява от стиховете:

*Bu hisâb üzr'it bu misra 'dan şumâr
Kaldı senden Şâhidî nev-yâdgâr*

Това е 921 г. по хиджра, т.е. 1514/15 г. [Kılıç, A. 2007, s. 516]. Шахиди пише произведението си, когато е на около 35 години, с цел да подпомогне и улесни разбирането и възприемането на *Месневи* на Руми, което се чете в мевлевиханетата [Açıkğöz, N. *Muğla'da Mevlevilik...*, s. 2]. То съдържа 1400 персийски думи, на повечето от които са дадени турски съответствия, а на малко на брой думи – арабски съответствия. Така литературната дейност на Шахиди, започнала с мистично-лирични стихове, събрани в *Дивана* му, и с въпросния речник, много удачно изпълнява и образователни функции. От въвеждащата част става ясно, че източник на вдъхновение за написването му става *Tuhfe-i Hüsam* (*Тухве-и Хюсам*)¹⁴. Шахиди заявява:

¹³ Традицията духовният ученик да бъде погребван до краката на своя наставник и учител по свое желание е разпространена в ритуалните практики на религиозно-мистичните течения в Анадола. За това свидетелстват устни предания и разкази за популярни мистици, както и някои писмени източници. Доколко обаче те отразяват реална истина е трудно да се установи.

¹⁴ *Tuhfe-i Hüsam* (*Tuhfe-i Hüsamî*) е първият персийско-турски речник в стихове, написан от Хюсам бин Хасан (Хюсеин) ел-Коневи през 399–1400 (802 г. х.) г. Целта на написването му е да бъде улеснено изучаването на персийски език от тюрките. То взема за образец арабско-персийския речник, озаглавен *Nasibü'l-Fityân ve Nesibetü'l-Tibyân* (*Насибю 'л-Фитиъан ве Несибетю 'л-Тъбийан*), съставен от Хюсамеддин Хасан бин Абдюлмюмин (Хюсам-и Хойи) [Boz, E. 2013, s. 69]. Посветено е на един султански потомък – Шах Орхан Бей (Ебу'л-Музаффер Орхан Бег б. Караман) [Öz, Y. 2010, s. 79–80]. Според азербайджанските авторки Т. Елескергъзъ и Дж. Садъгъзъ пък автор на *Tuhfe-i Hüsam* (*Tuhfe-i Hüsmî*) е самият Хюсамеддин Хасан бин Абдюлмюмин (Хюсам-и Хойи) и той е азербайджански поет и автор. Според тях въпросният речник е съставен през XIII век и никъде в текста не се говори за Хюсам бин Хасан (Хюсеин) ел-Коневи [Eleskergizi, T., Sadiggizi, C., Alyilmaz, C. 1996, s. 115]. Е. Боз обаче, опирайки се на препис, съхраняван в Бурса, изтъква, че авторът дава името си във въведението като „... *Hüsâm-i bin Hasani'l-Koneviyi belaga 'llahü bimâ yercûhu...*” и за-

Okıdum evvelā Tuhfe-i Hüsāmı
Mu'attar old'anunla can meşāmı
Dağı manzūm okıdı çok luğātı

İçürdi tab'ıma āb-ı hayātı [Kılıç, A. 2007, s. 518: v. 42a]

Преди същинския речник съчинението започва с обичайна въвеждаща част, съдържаща обичайните формули бесмеле, хамделе, салвеле и причината за написване на съчинението (*себеб-и телиф*). Тази част се състои от 61 бейта, а същинската речникова част – от 451 бейта. Броят на думите в тази част е 1400. *Tuhfe-yi Şâhidî* (*Тухве-и Шахиди*) става образец за много речници в стихотворна форма, написани след него. Появяват се доста назирета¹⁵ към него, както и доста шерхове (коментари), най-известни от които са на Суди-и Боснави, Абдолкадир Багдади, Абдуллах Куддуси и Пири Пашазаде Мехмед Джемали [Öz, Y. 1999, s. 23–111].

Преписи на *Tuhfe-yi Şâhidî* съществуват в много библиотеки в Турция, а най-вероятно има и такива, които още не са установени и не са регистрирани в каталозите. Съчинението се открива в Католага на турските ръкописи, съхранявани в библиотеката на Лайденския университет, и в други библиотеки в Нидерландия, съставен от Ян Шмит. В него са дадени девет преписа на това съчинение [Schmidt, J. 2000, p. 13–14, Cod.Or. 148; 1582; 1583; 5808; 6965; 8330; 11.117 (2); 11.575 (1)]. Преписът, фигуриращ в кодекс ОР 233, съхраняван в Ориенталския отдел, най-вероятно е от XVIII век. Несъмнено той е бил съставен с цел улесняване на изучаването на персийски език с различни мотиви. Един от тях безспорно е бил четенето и разбирането на религиозно-мистичната поезия и проза на персийски език, създадена от великите поети мистици от персийски произход или пишещи на персийски.

Третото съчинение, което фигурира в ОР 233, е персийска граматика, озаглавена *Amsile-yi fâris* (*Амсиле-йи фарис*). Авторът е неидентифициран. То обхваща частта между л. 486 – 586, като на страница са изписани по 15 реда. Писмото е талик и несих, мастилото е черно и червено. Текстът е конволют. Краят на съчинението липсва. Преписът е направен вероятно в XVIII век, но няма точно указание за това. На този етап не разполагаме с повече информация за това съчинение.

главието на съчинението по следния начин “...*Tuhfe-i Hüsāmı ez mültekatāt-ı sāmı* ...”. Съчинението започва с въведение в проза, след което следват 16 стихотворни части (кътаа) и заключение (хатиме). Посоченият препис съдържа общо 233 бейта, а на близо 1200 персийски думи са дадени турски съответствия. В препис, издаден от Садъкова-Екберова (Т. Елескергъзъ и Дж. Садъгъзъ), се съдържат 296 бейта, 1311 персийски и 1304 турски думи [Öz, Y. 2010, s. 81; Boz, E. 2013, s. 73]. От съчинението са известни 8 преписа в библиотеки в Турция.

¹⁵ *Nazire* (*nazire*) – стихотворна творба, написана по образец на друга стихотворна творба и следваща същото стихосложение и рима.

Представеното дотук за съчиненията, включени в посочения ръкописен кодекс, доказва изказаната от нас и преди теза, че част от дервишите в теккетата, свързани особено с мевлевийската, накшибендската и някои други мистични традиции, а вероятно и такива, пребиваващи в бекташийските теккета, са знаели арабски и персийски и са се занимавали със съчиняване на стихове на персийски език.

Ръкописният кодекс ОР 474 също е с твърда картонена корица, облепена отгоре с хартия, изработена по техниката ебру. От вътрешната страна на корицата с молив е написано *Pend Attar mâ Şahidi* (*Пенд Аттар маа Шахиду*). Малко по-долу под този текст е написано „1251“, а под тези цифри има някакъв подпис. Според нас цифрите означават година по хиджра, която съответства на 1835/36 г. В началото на книгата има три празни листа. На горната страница на първия празен лист е написано *Vakf dergâh Nazar Baba Vidin* (*Вакъф на дергяха Назар Баба*). До това вписване са записани две години, които обаче не са много ясни. Според нас едната може би трябва да се чете като „sene 221 [1221]“ (година 221 [1221] (1806/07). При втората е записано „41“, като под цифрите има черта, както се обозначава „sene“ (година) в ръкописи и документи. Дали тази година е 1141 (1728/29) или 1241 (1825/26) г. по хиджра, не можем да кажем към момента. На същата страница в долния десен ъгъл е написано „IV 8/31“, което е или сигнатура, или инвентарен номер.

Хартията на кодекса е плътна, жълтеникава и лъскава, с петна от замърсяване и навлажняване вероятно в резултат на недобро съхранение. Размерите са 210 x 156 мм. Подвързията на кодекса е силно повредена. Повечето коли са откъснати, а белезите на хартията и писмото дори ни карат да допуснем, че може да са съединени оцелели части от две различни ръкописни книги. В работната картотека на част от ръкописите на османотурски език, съхранявани в Ориенталски отдел, изготвена от изтъкнатия тюрколог и османист Борис Недков, дългогодишен ръководител на отдела¹⁶, няма фиш с описание на този кодекс. Допускаме, че той не му е бил известен. Такова няма и в работните записи на Зорка Иванова, която е работила с турските ръкописи¹⁷.

Ръкописният кодекс съдържа три различни съчинения. Това са:

– Фрагмент от *Tuhfe-yi Şâhidî* (*Тухве-и Шахиду*) – съчинението, което присъства и в кодекс ОР 233 и което представихме по-напред.

– Превод на *Pendâme* (*Пендаме*) на Феридеддин Аттар, макар че на празната страница преди съчинението заглавието е дадено като *Pend Attar Şerhi* (Коментар (*шерх*) на *Пенд* на Аттар).

– Таблица с календар на арабската лунна година.

Кодексът е конволют. Трите съчинения са с различни почерци, т.е. написани са от три различни лица. Първото съчинение – *Tuhfe-yi Şâhidî*, е с липс-

¹⁶ За Б. Недков вж. **Цветков, А.** 1972, с. 372–373.

¹⁷ Тук използвам възможността да изкажа благодарност на Зорка Иванова за това, че ми предостави нейни бележки за част от ръкописите, които ще влязат в изготвяния втори том на каталога на арабските и турските ръкописи.

ващо начало. При сравнение с пълния текст на това съчинение установихме, че липсват първите 34 стиха (или 17 бейта) от него и формулата бесмеле, тоест общо 36. Самият текст е 14 листа (28 страници), оформен в две колони на страница – общо са 56 колони, като на две места има прекъсвания и е вписан текст в непоетична форма. Последните стихове от този препис не съответстват напълно на последните стихове на това съчинение, известно от друг препис, с който сме сравнявали текста [Kılıç, A. 2007, s. 546]. Нашият препис завършва по следния начин:

Bu kitabı öğren iç Ab-ı Hayât
Şahidiye her kim eylerse duâ
İrer (?-ider) mahşerde şefaât Mustafa
.....? evahir (?)?
Sene salis aşrin ve elf
Şahidiye her kim eylerse duâ
İrer (?-ider) mahşerde şefaât Mustafa [НБКМ, ОР 474, f. 14b]

Изразът *Sene salis aşrin ve elf*, който съответства на 1023 година (1614/15), според нас е годината на съставяне на преписа на съчинението. След този край, на страницата след известен интервал, следват отново стихове, които пак са от това съчинение. Най-вероятно копистът просто се е упражнявал или си е писал нещо, следвайки моментните си мисли. Тъй като информация за автора и самото съчинение дадохме по-напред, тук няма да се спираме повече на това. Само ще изтъкнем, че това е вторият установен от нас препис на персийско-турския речник на Шахиди, съхраняван в ориенталската колекция на Националната библиотека. Почти сме убедени, че такива ще открием още.

В началото на текста, горе вляво на лист 1а, има вписване на два реда, в което разчитаме:

İzzetlü mürvetlü sultanım âliye
İbrahim Çelebi Hazreti âli.....(?)
(Милостиви, великодушни, височайши султане,
Ибрахим Челеби Хазрети... (?))

От първия ред съдим, че това е славословие към султана от някой си Ибрахим Челеби, но тук или в друга бележка в полетата на съчинението не фигурира името на султана. Бележки има и в цялото ляво поле на лист 14б, които обаче нямат отношение към текста, а се отнасят за други неща. В една от приписките се говори за изземване на тимар от притежатели поради невявяване за поход и се споменава село Янофче (днес Яньовец, област Видин) [вж. Андреев, С. 2013, с. 333]. Друго вписване има в полето на л. 14а, което има интересно съдържание и в него се говори за височайшите бегове (бееве) на Тебриз, но тъй като имаме неразчетени и неосмислени думи, не можем тук да я представим като цялостен текст.

След първото съчинение има два празни бели листа с лъскава хартия, различна от хартията, на която са написани ръкописните текстове в кодекса. След това следва второто съчинение, което заема частта между л. 176 и л. 696 и е 101 страници. Лист 17а е празен, но в горния десен ъгъл от някой от първите служители на отдела е била написана сигнатурата на кодекса с червен химически молив. Горе до ръба на листа, в левия ъгъл, има вписване с молив или писец, в което четем “Agu oğlu Mehmed Ağa” (Агу оглу Мехмед ага). До него, към средата на страницата, има друга бележка с текст “Orta köy” (Орта кьой). С името Орта кьой са известни няколко населени места в България, като едното е днешният Ивайловград (област Хасково). Не изключваме тук да става въпрос именно за него, но е възможно да е и друго селище. До тази бележка има друга с текст *Pend Atar Şerhi* (*Шерх на „Пенд“ на Атар*). От тези вписвания се извлича информацията, че собственик на книгата е бил Агу оглу Мехмед Ага от Орта кьой, а съчинението трябва да е коментар (шерх) на *Пенднаме* на Фериддедин Атар. Не изключваме обаче книгата да е имала и други собственици в определен момент, ако е била предмет на покупко-продажба. Текстът е в стихотворна форма, на всяка страница има по две колони, на страница – по 16 или 17 реда. Писан е с черно и червено мастило – един стих е с червено (този от Атар), един стих – с черно (турският коментар (всъщност превод, както ще видим по-долу – б.м. Н.Г.).

Феридедин Атар е един от най-известните персийски (ирански) поети мистици. Датите на неговото раждане и смърт не са категорично установени и в източниците се срещат различни и противоречиви сведения. Според Девлетшах е роден в 513/1119 г. и е убит по време на монголското нашествие в Нишапур (Североизточен Хорасан, Иран) през 1230 г., но това твърдение е съмнително, защото тогава трябва да е бил на 114 години, а и Нишапур е превзет от монголите към 1220/21 г. [Ritter, H. 1960, p. 752]. Като най-основателно се приема мнението, че е роден между 537–540/1142–1145 г. в Нишапур в семейство на собственик на аптека. Още от ранна възраст работи в аптеката на баща си и се занимава с приготвяне на лекарства, медицина и лечителство. Оттам идва и прозвището му „Атар“ (аптека). За година на смъртта му като най-точна се приема 618/1221 г. [Şahinoğlu, M. N. 1991, s. 95]. За семейството му няма почти никаква информация, освен че на младини губи майка си и баща си. Също така се установява, че бил женен, защото в съчинението си *Muhtarnâme* (*Мухтарнаме*) пише, че е загубил син на 32 години.

От съчиненията му се извлича информация, че успоредно с работата в семейната аптека се е обучавал в основите на науките и мистицизма. Атар пише, че още от ранни младини започнал да чете много книги за пророците и светците и в продължение на 39 години е събирал мистични стихове, разкази и предания, свързани с мистицизма. Не е известно точно при кого Атар навлиза в дебрите на мистицизма и откого и дали получава почетно наметало (*хърка*),

свидетелстващо за приключване на определен етап на обучение. В някои предания се твърди, че бил мюрид (духовен ученик) на Кутбеддин Хайдар, Рюкнеддин Еккаф и Медждюддин ел-Багдади, но М. Шахиноглу смята това за много съмнително [Şahinoğlu, M. N. 1991, s. 95].

В съчинението си *Esrânâme* (*Есрарнаме*) Аттар определя като свой духовен учител и наставник Ебу Саид-и Ебу'л Хайр (ум. 440/1049 г.). Съвсем очевидно е, че последният няма как да е пряк наставник на младия Феридеддин, но явно стиховете и оцелелите в записи мъдри слова на този ранен персийски мистик са оказали силно въздействие върху духовното формиране на Аттар, макар той да е живял много преди него. В литературата е изказвана тезата, че Аттар не е бил обвързан конкретно с някоя мистична традиция и организирано братство (*тарикам*), а е бил само голям почитател на мистицизма и споделял неговите идеи, без самият да е бил мистик, следващ организираната форма на мистицизма. Редица автори обаче оспорват това твърдение и смятат, че макар да няма конкретна информация, той е следвал правилата и пътя на мистицизма и на практика (*сейр ю сюлук*). Нещо повече, като идеи и начин на живот той бил образец за следващите ирански поети мистици. Джеляледдин Руми, който в детството си е виждал Аттар, го счита за „водач на ашъците (водач на влюбените в Бога)“, а според друг поет мистик – Сенайи, духът на Халладж се бил въплътил в душата на Аттар [Ritter, H. 1960, p. 752; Şahinoğlu, M. N. 1991, s. 96]¹⁸. От сведенията в източниците и от неговите съчинения се разбира, че още на младини особено след като се отдал на мистицизма, той предприема дълги пътувания (*сеяхат*) до Ирак, Сирия, Египет, Мека, Медина, Индия и Тюркистан. А известно е, че дългите странствания с цел духовно съзряване са неотменим елемент на суфийската доктрина и практика. След дългото пътуване той отново се завръща в Нишапур и се оттегля в отшелничество, което според някои биографи продължило дълго.

В съчиненията на Аттар проличава голямата му почит към семейството на Пророка Мохамед по линия на Али ибн Абу Талиб и Фатима, обозначаващо като *Ехл-и бейт*. Поради тази специфика и поради други възгледи в съчиненията му в литературата се води дискусия дали е сунит, или шиит. Изказано е твърдение, че Аттар бил шиит и заради една поема за Хазрети Али бил наказан и изгонен от Нишапур [Бертельс, Е. Э. 1923, с. 5; Ferideddin A. Kimdir..., pass.]. Според М. Шахиноглу пък той си оставал сунит независимо от тези лични пристрастия и тенденции в творчеството му [Şahinoğlu, M. N. 1991, s. 97].

Феридеддин Аттар е автор на много съчинения, най-известни от които са *Tezkiretü'l-Evliyâ* (*Тезкиретю 'л-Евлия*), *Mantku't-Tayr* (*Мантъку 'т-Тайр*),

¹⁸ За творчеството на Феридеддин Аттар вж. и статиите в трети том на избраните съчинения на Е. Э. Бертельс „Суфизм и суфийская литература“: 1. Об одном комментарии на газель 'Атгара (354–359); 2. Суфийская космогония у Фарид ад-дина 'Атгара (360–376); 3. Навои и 'Атгар (377–420) [Бертельс, Е. Э. 1965, с. 354–431].

İlâhînâme (Иляхинаме), *Esrâr-nâme* (Есрарнаме), *Pendnâme* (Пенднаме), *Divân* (Диван). Част от неговите съчинения са превеждани на различните наречия на турския език (т.е. на тюркски езици) в различните географски области, а към някои от тях са написани много коментари. Аттар е бил познат и обичан и в османското духовно-културно пространство и за това свидетелстват многото преписи, преводи и коментари на негови творби, които се откриват в бившите османски територии. Едно от най-популярните му съчинения е *Pendnâme* (Пенднаме). То е изучавано в медресетата като своеобразен учебник и четено в теккетата и мистичните кръгове в градовете, но и в селата, и самостоятелно от образовани хора, и публично пред по-необразовани.

Самото заглавие *Pendnâme* идва от думата “pend” (пенд), която е от персийски произход и означава „наставление, назидание, поучаване; съвет, показване на нещо, което се счита за пример, насочване по правилния път“. Оттук производната „пенднаме“ се превежда като „книга с наставления, с назидания“¹⁹. Най-точно тези съчинения могат да бъдат определени като „творба в поезия или проза, писана с цел да насочва хората по правилния път, да ги наставлява в добри и хубави неща, като крайната цел е да бъде изградено морално, възпитано, почтено общество“ [Pala, İ. 2006, s. 409]. Макар че в османотурска среда се създават много творби, озаглавени „Пенднаме“, при споменаването на тази дума в съзнанието винаги на първо място изниква представата за съчинението на Аттар. С времето се създават много преводи и коментари (шерхове) към това съчинение [Türkoğlu, S. 2018, s. 671–672].

Информация за интересувашото ни съчинение в кодекс ОР 474 откриваме в описа на персийските ръкописи, съхранявани в Народната библиотека, съставен от Джемшид Саяр. Той пише, че това е превод (*терджюме*) на съчинението и дава заглавието му като *Tercüme-yi Pend-nâme* (Превод на „Поема наставления“). Посочва, че поемата е преведена на турски в стихове от анонимен преводач през 964/1556–57 г. и това вероятно е и датата на ръкописа [Саяр, Д. 1973, с. 193]. В случая Саяр вероятно има предвид, че това е датата на създаване на самото съчинение, а не на преписа, който е включен в нашия ръкописен кодекс, защото не уточнява какво има предвид под „датата на ръкописа“. Но както ще видим по-долу, индикации в тази посока се съдържат в самия текст. Саяр дава следното физическо описание: „70 листа, 21 x 15. Хартия – европейска, с воден знак, дебела. Писмо – насх. Персийският текст е написан с червено мастило. Подвързия – картон, от която са отлепени отделни листове. Началото е:

¹⁹ Този тип съчинения се обозначават още с названието „насихатнаме“ (от думата “nasihat”, означаваща „наставление, назидание, поучаване“). В ислямския свят се превръща в традиция да се пишат подобни съчинения, особено в средите, свързани с различните мистични традиции [Pala, İ. 2006, s. 409; Sakar, *Edebiyatımızda Nasihat Muhtevasi...*, s. 50–52].

Посочва също, че накрая фигурират стихове, съчинени от преводача на турски език [Саяр, Д. 1973, с. 193]. Тъй като в приведената от Саяр транслитерация на османотурски език на последните четири стиха има някои грешки, по-долу ще дадем транскрипция на латиница на основата на нашето разчитане, като изписването на османотурски език няма да го даваме, за да не утежняваме текста. Това е важно с оглед идентифицирането на съчинението. След израза *Hatmet el-kitab* (Край на книгата) следват стиховете:

*Kebir ve ey tâlib pend nekü
 Gîmesün zinhâr elinden hiç bu
 Nevi hamâyil gibi bu ki koynuna
 Sal bu pakçe hak rızasın boynuna
 Pir mürşid bu yeter tâliblere
 Şah Merdan himmeti gâliblere
 Gizlemiş Attar bunda nice sırr
 Murad mâna cevâsın dükâna gir
 Bundan almak sırrı gâyet seheldir
 Kokusundan alur olkim ehlidir
 Bâtını mâniden almazsan haber
 Zâhiri hod hazırın olda iniz (?)
 Heyf (?) ana bu nâme-yi evlâdına
 Bulub okutturmıya üstadına
 Gerdlersin (?) firuzundan (?) ferid
 Bunu ezberledir ana ey said
 Kimki bundan öğrene ilim ve edep
 Ola mahbub cihan makbul rabb
 Bir alâi biçre mahrem bi basr (?)
 Yüz süre kapu ki geldin kul nazar
 Ey komud (?) şemşlere siz dest res (?)
 Bûy afvun emre-yi gümraha bes
 Didiler tarihdî ey muradgâr (?-merdkâr)
 Didim üşte ne sed ve şezzinet ve cihar
 Feduka el-firağ min itmam hâza
 el-kitab baunallah el-melik el-vahhab [NBKM, OP 474, v. 69a].*

Изразът *Bûy afvun emre-yi gümraha bes* се превежда по следния начин „Мирисът на твоето опрощение [на Аллах – б.м. Н.Г.] стига (е достатъчна) на Емре-йи Гюмрах“. Тук изказваме хипотезата, че под „Емре-йи Гюмрах“ се

²⁰ İbtidâ kerdem bitam (?) an kerimü Mübdâ günin Sultan kadim [Транскрипция Н. Г. Саяр дава думата като “bitam”, но според нас правилното четене е “binam”].

крие псевдонимът на автора на стиховете и респективно на преводача на „Пенднаме“-то. Думата *gümrah* има много значения. Някои от тях са: 1. Сочен, гъст, изобилен, много, чест; 2. Изгубил пътя си, отклонил се от правия път; 3. Гъст, изобилен; 4. Израснал извънредно високо (стигнал висок ръст); 5. Поройно течаща (вода); 5. Дълга, гъста, вълниста (коса), и др. Думата *emre* също има няколко значения: 1. Брат; 2. Влюбен, изгубил ума си по нещо; 3. Мъж (пол); 4. Влюбен, омагьосан, опиянен. Смятаме, че в случая е възможно псевдонимът да идва от съчетанието на двете думи в смисъла: „Влюбен, омагьосан, опиянен“ (за *emre*)²¹ и „изгубил пътя си, отклонил се от правия път“ (за *gümrah*) и може да се осмисли като „влюбеният, опияненият, отклонил се от правия път“.

Във въведението на съчинението (л. 176), което е на персийски език, на няколко места се споменава и възхвалява Аттар, а в стих 12 на л. 18а се чете *Nâme-yi Attar hob ve dilgüş* („Наме“-то на Аттар, което отваря сърцето). От определено място въведението продължава на турски език, но всъщност текстът е наситен с изключително много персийска и арабска лексика и турски думи откриваме много малко, извън спомагателните глаголи. Става ясно, че това са стихове на автора, който е направил превода. Тъй като текстът е интересен и има отношение към създаването на съчинението, го даваме в латинска транскрипция, като думите, в чието разчитане се съмняваме, са посочени с въпросителен.

- 1) *Şah âdil ka mücşer (?-mahşer) destgir*
- 2) *Lâyık tac ü sezâ (tac ve seza) var serir (?- isrir)*
- 3) *Nev pür haşim mülket Osmandır ol*
- 4) *Bayezid bin Süleyman handır ol*
- 5) *Ol şerh mürşid fir âli tebar (?-tibar)*
- 6) *Gâ (Kâ) mabeyn gâ miyab ve gâ mekâr*
- 7) *Tutmuş elde işbu zibâ nâme-yi*
- 8) *Didi Türki yle buna câme-yi*
- 9) *Rumi halkında bu mahbub âcem*
- 10) *Cilve kilsun (?-kalsun) kavm-i Ruma dem ü dem*
- 11) *Gözlerini dem ü dem nur eylesün*
- 12) *Dillerin her lahza mesir virilsün (?-virilmesün)*
- 13) *Pes ve pub aldım elinden nâme-yi*
- 14) *Gör ne rengin biçtim ana câme-yi*
- 15) *Avd yakdım micmer Attardan*
- 16) *Mağfîret ...?.....dır gaffardan*

²¹ Думата *emre* е използвана като псевдоним от някои поети през XIII–XV век – напр. Юнус Емре, Тапдук Емре, Саид Емре и др., а в същото време се налага използването ѝ и като лично име. Същевременно от изворите и теренните изследвания се установява съществуването на тюркменска общност *Емрелер* в Анадола. В този случай установяваме още един поет от тази група.

- 17) *Lütf aun hazret mâbudla (?-mabud lah)*
 18) *Âlemi kıldım maktır (mâtür) (?) evhle (?-eve leh)*
 19) *Sözlerim hep misk anber bardır (?)*
 20) *Kıymetin bilen anın Attardır*
 21) *O mâdem işbu el-kitab misk biz (?)*
 22) *Ola Baki ta bir vezir sithiz (?)*

От представените стихове се разбира, че написването на въпросното съчинение е подтикнато от сина на султан Сюлейман – принц Баязид²², който четял творбата на Аттар и пожелал тя да бъде преведена на турски език за населението на Рум (Мала Азия – б.м. Н.Г.). Изхождайки от биографичните данни за този османски принц, трябва да датираме превода преди 1561 г., или както и Саяр установява от текста – към 964/1556–57 г. Мотивът, с който той подтикнал реализирането му, е да се запознае населението на Рум на турски език с мъдрите наставления на този обичан мъж – персиец:

Didi Türki yle buna câme-yi
Rumi halkında bu mahbub âcem
Silve kılsun (?-kalsun) kavm-i Ruma dem ü dem

В този аспект податките в цитираните стихове, съчетани с биографичните данни за шехзаде Баязид, обясняват и съдържанието на приписката, която фигурира в полето на л. 14а на кодекса и в която се говори за височайшите бегове (бееве) на Тебриз. Известно е, че Тебриз е столицата на Сефевидската държава и височайшите бегове тук трябва да са високопоставените лица в нейното управление. Не изключваме анализираният кодекс да е имал интересна съдба и да е изминал дълъг път, докато постъпи в нашата колекция – през териториите на Иран, после през Орта кьой (Ивайловград) е стигнал до Видин и накрая е дошъл тук. Любопитен е и текстът на лист 21б, където четем:

²² Баязид е вторият син на султан Сюлейман I и Хюрем, роден през 1525 или 1526 г. Той притежавал добри умения във военната тактика и стратегия и бил от принцовете любимци на османската армия, особено след смъртта на принц Мустафа (1553 г.). В периода 1546–1558 г. е последователно санджакбей на Караман и Кютахия. Още по време на бащиното си управление с брат си Селим стигат до междуособици за престола, като той е протезиран от сестра си Михримак. Обвинен е, че подклажда бунт, в резултат на което е издадена фетва от шейхюлислама Ебуссууд Ефенди, че смъртното му наказание е позволено. При военен сблъсък с привържениците на брат си Селим при Коня на 29 май 1559 г. той е победен. Молбата му до баща му султан Сюлейман I за опрощение е отхвърлена и в началото на август 1559 г. той търси убежище в двора на Сефевидите. Отначало шах Тахмасб I посреща Баязид тържествено, но впоследствие в резултат на щедри обещания от османския двор и последвала преписка между двамата владетели за предаването му се стига до неговото убийство в Казвин на 25 септември 1561 г. Тялото му е докарано в Сивас и е погребано извън крепостта в джамията, която е известна с името „Тюрбе и месджид Абдуулваххаб Гази“ [вж. **Turan, Ю.** 2011, s. 67–223].

*Bu hanife der birisi ba safâ
 Şemi Mustafa ve mücteba
 Fazl hak olsun kabrin yoldaş o can (?)
 Şad olsun ruh şakird ol
 Sahibi bu Yusuf kân zekâ
 Birisi dahi muhtedir pir safâ
 Şâfi mâlik yanında muteber
 Dinmez bunlarla buldu zib vafir
 Cani cennette bularak ola şad
 Beyt dine bunlar olmuşdur imâd mâmur [NBKM, OP 474, f. 21a].*

Приведохме тези стихове, защото в началото им четем *Şemi Mustafa ve mücteba*. А Шеми, известен и като Шеми Ефенди, е автор на един от най-известните шерхове на *Пенднаме* на Аттар²³. Въпреки първоначалното ни хрумване при работата с кодекса, че съчинението, което фигурира в него, вероятно е шерхът на Шеми Ефенди, по-задълбочената работа върху текста ни позволи да идентифицираме с точност съчинението. Направените проучвания подкрепят нашето предположение, че под словосъчетанието *emre-yi gümraha* може да се крие псевдонимът на автора. Съчинението е *Tercüme-i Pendnâme-i Attâr* (*Терджюме-и Пенднаме-и Аттар*), чийто автор е Емре²⁴. В източниците не се срещат никакви сведения за живота му, но е живял през XVI в. и е починал след 1557 г. Съобщеното от Х. Мазьоглу съвпада с това, което отбелязахме и ние по-горе – че съчинението е с въведение на персийски език от 21 бейта, след което следва частта, в която се посочват причините за написването му (*себеб-и телиф*). Тя изтъква също, че причината за написването била, че Баязид, син на Сюлейман хан, държейки една сутрин *Пенднаме*, поискал този персийски „красаец“ [Аттар – б.м. Н.Г.] да бъде облечен в турски „дрехи“ [Mazioğlu, H. 1981, s. 1183–1193].

²³ Шеми Ефенди е известен с многобройните си преводи от персийски език и коментари към различни съчинения на големите персийски поети. Бил е добре образован, познавач на науките, но се отдал на мистицизма и се препитавал основно като преподавал четене и интерпретиране на *Месневи* на Джеляледдин Руми. Макар че бил близък с редица високопоставени османци, странял от светския живот и се занимавал с писане на съчинения и проповядване на мистицизма. За година на смъртта му като най-основателна се приема 1011/1602–03 г. В някои извори името му се дава като Мустафа бин Мехмед. По отношение на следваната мистична традиция в някои от съчиненията си се определя като мевлеви и изказва огорчението си от злословията на кръгове, които били настроени отрицателно към мевлевиите [Öztürk, Ю. 2010, s. 503; *Sahih Ahmed Dede, Mevlevilerin Tarihi...*, s. 272–282].

²⁴ Дълго време той е бил бъркан с поета Емри от Одрин и въпросното съчинение е било приписвано на него. Информация за съчинението и истинския автор изнася Х. Мазьоглу [Türkopolu, S. 2018, s. 671–672; *Mazioğlu, H. 1981, s. 1183–1193*].

Преводът на Емре е стих по стих, а турският му език е ясен, разбираем и плавен. Преводачът е знаел много добре персийски език, но същевременно подхожда свободно към превода. Между превода и оригиналния текст има някои структурни различия. Например той прибавя в турския превод някои заглавия, които в персийския оригинал не фигурират. В същото време включва в превода много персийски и арабски думи, използвани в оригинала и по този начин помага за утвърждаването на персийската лексика в турския език [Türkoğlu, S. 2018, s. 674]. Преводът е в класическата форма *аруз* и се състои от 952 бейта. В последния бейт се съобщава датата на написването – 964 г.х. (1556–1557). От съчинението са известни немалко преписи, като два от тях се съхраняват в Националната библиотека в Анкара²⁵. Преписът, който фигурира в нашия кодекс, не е датиран. Той завършва със славословия към Аллах, отправени от калиграфа.

Третото съчинение, включено в кодекс ОР 474, според нас е календар за изчисляване на арабската лунна година. То е от 11 страници. Оформено е във форма на правоъгълник в две колони, като горната част е оформена като полусфера. Отстрани в полето има бележки. Те са написани с много дребен шрифт и са трудно четливи, но смятаме, че отразяват астрономически явления, станали в съответния ден. Саяр определя този компонент от кодекса като фрагменти от астрономическа таблица [Саяр, Д. 1973, с. 194].

Друг ръкописен кодекс, част от книжната колекция на текето Назар (Назър) Баба, е този със сигнатура ОР 486. Той е с твърда картонена корица, отгоре облепена с хартия, изработена по техниката ебру. И горната, и долната корица от вътрешната страна са подлепени с розов лист, който е избледнял с времето. На подлепения розов лист, от вътрешната страна на горната корица, в горния десен ъгъл са записани цифрите „VII 3/33“, което е или по-стара сигнатура, или инвентарен номер. По-надолу, под средата на листа с молив са записани цифри – 1262, а над тях стои някакъв подпис. Според нас 1262 обозначава година по хиджра, която съответства на 1845/46 г. Хартията на ръкописа е плътна, жълтеникава, на места със замърсявания и петна от овлажняване. Първият лист след корицата е празен. На горната страница на този лист има вписване *Vakf dergâh Nazar (Nazır) Baba mahruse-yi Vidin, sene 1242 (Вакф на дергяха Назар (Назър) Баба, град Видин, година 1242 [1826/27])*. На същата страница в горния ляв ъгъл е записано име, на което сме сигурни в четенето на първата част – Исмаил. Втората и третата дума са неясни и имаме колебания в четенето. Възможните варианти са: “İsmaıl ibn (-? (ens-?)) Emirine (-? (Edirne-?))”. На вътрешната страница на същия лист горе до края на листа

²⁵ То фигурира в каталога на турските ръкописи на Британския музей [Catalogue of The Turkish Manuscripts in The British Museum, p. 154: Harl. 5447], където се посочва, че преписи се съхраняват и в Лайпциг и Виенската библиотека. На езиковите особености на това съчинение е посветена и наскоро защитена магистърска теза [Doruk, M. 2017, s. 3].

има вписване с черно мастило с текст *Hâza risâle-yi revnâk bostan* (Това е рисале за хубав (чудесен, блестящ; който да ти вземе очите) бостан). Малко по-надолу с молив пак е написано *Revnağ bostan*. Тези две вписвания всъщност са заглавието на ръкописната книга.

В картотеката за служебно ползване, изготвена от Борис Недков, липсва фиш с описание на този ръкопис, откъдето съдим, че той вероятно не го е виждал де визу. Причина за това вероятно е скоростта на обработка на ръкописния фонд, но не изключваме и времето на постъпването на ръкописа в библиотеката. При работата си З. Иванова в бележките за ръкописа е написала: „Неописан, ботаника“, и така го е причислила към рубриката „Ботаника“, без да е записала друга информация.

Ръкописният кодекс е от 31 листа, с размери 210 x 156 мм. Той съдържа едно съчинение, но на първата страница (л. 1а) има текст, който не е от същинското съчинение. Вероятно е от друго съчинение или пък е отделен текст, който не е част от никое съчинение, но към момента не можем да кажем със сигурност. Той се отнася за грижата за овошките. Същинското съчинение е 61 страници. Текстът е обграден с правоъгълна червена рамка с размери 165 x 94/95 мм. На всяка страница са изписани по 17 реда, с изключение на първата и последната. На първата са изписани 13 реда заедно със заглавието, което е написано с червено мастило и е обградено с правоъгълна рамка с размери 95 x 10 мм.

Съчинението е озаглавено *Hâza kitab el-risâle fi tâlim el-kullâmat ve el-semerât*

هذا كتاب الرسالة في تعليم القلامة و الثمرة

Текстът започва с обичайната формула за прослава на Всевишния Бог „бесмеле“, с благодарност, че е сътворил света и Човека, а от него – пророците и плодовете на мъдростта. Следва въведение, в което на 4-ти и 5-ти ред на л. 2б авторът обяснява, че всички живи неща на този свят се състоят от четири елемента и намират милост от всевишния Бог, с неговото благоволение израстват и се развиват. Поради това той е решил да напише това рисале и го е озаглавил *Revnağ bostan* (*Ревнак бостан*). Посочва, че рисалето се състои от 4 глави и едно заключение и ги изброява:

– *Fasil evvel* (*Първа глава*) – “Нак паk beyanındadır” (Разказва се за почистването)

– *Fasil sânî* (*Втора глава*) – “Eşcâr dikilmesi beyanındadır” (Разказва за засаждането на дърветата)

– *Fasil salis* (*Трета глава*) – “Kitâ ve sel beyanındadır” (Разказва за поясите (континентите) и пороите)

– *Fasil erbaâ* (*Четвърта глава*) – “Emraz ve ilâç beyanındadır” (Разказва за болестите и лечението)

– *Temmet* (*Край*) – “Bostan ve riyahındadır” (Разказва за бостана (градината) и ветровете)

– *Hatmet (Заключение)* – “*Meuve virmesi ve hafzi beyanındadır*” (Разказва за даването на плодове и покоя).

От представеното става ясно, че се дават две заглавия на съчинението в текста – това на заглавната страница – *Hâza kitab el-risâle fi tâlim el-kullâmat ve el-semerât (Хаза китаб ел-рисале фи таалим ел-кулламат ве ел-семерат)*, и това вътре в текста – *Revnak bostan*. Първото може да се преведе като „Тази книга е рисале за обучение по присаждане на дървета и отглеждане на плодове“, а второто, както посочихме по-горе – „Рисале за хубав (чудесен; който да ти вземе очите) бостан“. Четирите елемента, за които говори авторът във въведението, са въздух, земя, вода и огън. Тези елементи, изграждащи Вселената, са честа тема в поетичните и прозаичните съчинения на турските автори от предосманската и османската епоха. Ще обобщим, че като структура съчинението се състои от въведение, четири глави и един вид две заключения. Първата глава се отнася за чистотата, почистването на почвата и подготовката за засаждане; втората се отнася за засаждането на дърветата и растенията; третата разказва за поясите (континентите) и дъждовете; четвъртата глава се отнася за болестите и лекарствата. Заключение е за градината с плодовете (бостан) и ветровете, а следващото заключение (краят) – за плододаването. За съжаление, вътре в текста никъде не се споменава името на автора. Към настоящия момент не успяхме да открием нито едно от двете заглавия на съчинението в достъпните ни каталози на турски и ориенталски ръкописи и авторът засега остава неидентифициран, а съчинението може да бъде определено като уникално, докато не открием съществуването на друг препис от него. Не изключваме то да е създадено от местен човек със съвсем практични цели. Накрая на последната страница на ръкописа, от двете страни на колофона, има бележка с текст:

„Sahib Şerif Halil ibn Seyid Elhac Ahmed Ağa
Vidin
Sene 1166 (?–1144, 1177)“

Изписването на годината не е четливо, защото е зацапано, но отстрани в полето е написано „1177“ с молив вероятно при проверката на книгата. Пак там има печат, че е проверена от служител на отдела през 1958 г. Годината 1177 по хиджра съответства на 1763/64 г. Като по-вероятно смятаме, че това е годината на написване на самото съчинение, но не е изключено да е и годината на създаване на преписа. Ако обаче приемем, че е година на създаване на преписа, това означава, че годината на написване на съчинението е неизвестна, защото такава липсва в текста. От вписването става ясно, че преди да попадне в книжната колекция на въпросното текке, книгата е била собственост на Шериф Халил ибн Сейид Елхадж Ахмед Ага. На настоящия етап не можем да кажем нищо повече за този предишен собственик, но сред дарителите на книги за библиотеката на Осман Пазвантоглу Ст. Кендерова дава името на Ел-Хадж

Ахмед ага. Дарените книги са две – едната в областта на правото, а другата в областта на граматиката [Кендерова, Ст. 2008, с. 24]. Не изключваме той да има родствена връзка с интересуващата ни личност (т.е. в случая да е негов баща), но засега това е просто хипотеза. Също така на първата страница на последния празен лист има кръгъл печат, който явно е на друг собственик. Той не е много четлив, но ни се струва, че е едната от двете изписани думи е „Дервиш“, а от другата дума четем буквите „син“ и „елиф“, които са свързани, а последната буква е „мим“. Несъмнено това е име, но не можем с точност да го идентифицираме. Един от възможните варианти е „Салим“, т.е. в този случай вероятно трябва да се интерпретира като „Дервиш Салим“.

Съдържанието на представения ръкопис свидетелства, че дервишите, живеещи в религиозно-мистичните центрове се интересуваха и от съвсем практични неща, свързани с живота и необходимостта от производство на нужни за поддържането му блага. Заниманията със земеделска дейност (отглеждане на различни култури и поддържане на овощни градини) са част от всекидневното на посветените в религиозно-мистичните братства и живеещи в теккетата дервиши. Въпросната книга е била за тях своеобразен наръчник в тази посока.

Част от колекцията книги на теккетото Назар (Назър) Баба във Видин е бил и кодекс ОР 585. Както и при предишните кодекси, индикация за това откриваме на първия празен лист на ръкописа, където фигурира вписване „*Vakf dergâh Nazar (Nazır) Baba mahruse-yi Vidin*” (*Вакъф на текето Назар Баба в град Видин*). Фиш с кратко описание на този кодекс се открива в работната картотека, изготвена от Б. Недков. Той идентифицира вярно ръкописа и дава следното описание:

„Автор – Yahyā (поч. 1578 или 1582)

Заглавие – “Genġine-i Râz” (947/1540-41) (Скритото съкровище)

Автор и заглавие в текста – Заключителна глава (Hatimetül-kitab)

Minnet Allaha ki ehl-i niyâz

İrdi payana bu Gencine Râz

Bu kitabı dimeden ey sehi

Garezim oldu heman hayır dua

Бележки за съчинението – Стихотворна творба – месневи (двустиише) на поета Яхйя, живял по времето на султан Сюлейман Кануни с мистично съдържание. Разделено е на 40 макалета (статии).“

Недков дава началото и края на съчинението на османотурска азбука, което тук ще дадем в транскрипция на турска латиница. Начало: *Bu ism-i âzam ve tulsım cehm olan bismillh can celâl ile misâl servet el-müntehi cümleden âlâ ve belâ olub can ve dilden diyelim bismillâh açalım sözler söz Gencine rah...*

Край: *Bu makâlat sâadet encam oldu noksanla bir ide tamam gökden avâz bilindiler suruş didi tarihini anun hamuş 947.*

Археографските и палеографските данни за ръкописа са следните: 94 листа, 22 x 14.5 (17 x 7) см; 17 реда на страница, разделени в две колонки. Текстът е

поставен в рамка от една златна и няколко тънки черни и сини линии. По средата на страницата има две вертикални златни линии, които отделят римуващите се стихове. В хоризонтална рамка от златни линии пък е поставено заглавието на всяка глава. В началото на ръкописа има красива винетка от стилизирани цветя в ориенталски стил в куполообразна форма с цветове в златист, червен и син цвят. Писмото е несих. Текстът е с черно мастило, а заглавията на отделните глави – с червено. Хартията на ръкописа е лъскава и жилава, потъмняла от времето и измърсена, но текстът е цялостен. Подвързията е картонена, като гърбът е с кожа, проядена от червей. От текста в края на ръкописа става ясно, че копист на съчинението е Ахмед ел-Селяники (т.е. от Солун), а преписът се датира към 27 джемази юл-ахър 1149 г. (2.XI.1736). Недков установява, че съчинението фигурира в каталога на турските ръкописи, съхранявани в Херцогската библиотека в Гота, изготвен от немския ориенталист Вилхелм Перч [**Pertsch, W.** 1864, p. 12 (No 5), 188 (No 220, 222)], и в каталога на турските ръкописи в Парижката национална библиотека, съставен от Е. Блоше [**Blochet, E.** 1932, p. 320 (No 344)].

И така, както и Недков установява, въпросният кодекс е съчинението *Gencine-i Rz* (*Генджине-и Раз*)²⁶. Негов автор е Ташлъджалъ Яхйя Бей, който е от групата поети, членове на еничарския корпус и получили възпитание в него. За рождената дата и родното място на Ташлъджалъ Яхйя не разполагаме с точни документални данни, но информация в тази посока се извлича от неговите стихове. Обстоятелство, характерно и за много други поети, чиито имена не срещаме в тезкиретата (енциклопедиите) на поетите от османската епоха. От тях става ясно, че е от албански произход и е роден в района Ташлъджа (Pljevlja), намиращ се в северната част на Черна гора. По произход принадлежи към известната фамилия на Дукагините, тъй като в стиховете си се нарича Дукагинзаде²⁷ [**Кава, В. А.** 2011, s. 156; **Кава, Ъ. Г.** 1986, s. 9–18]. Точната година на раждането му не е известна, но се дават три вероятни дати – 1488, 1489 и 1490. За годината на смъртта му също има различни версии – 1578 и 1582, но втората се смята за по-основателна. Става ясно, че Ташлъджалъ Яхйя е имал дълъг живот – между 90 и 94 г., и е живял при управлението на няколко султани – Селим I (1512–1520), Сюлейман I (1520–1566), Селим II (1566–1574) и Мурат III (1574–1595).

Чрез системата на девширмето той е взет в корпуса на аджемиогланите. Способностите му са забелязани от писаря на корпуса Шехабеддин Бей, който

²⁶ Според нас по-точният превод на заглавието е „Съкровище на тайните“, а не „Скритото съкровище“, както го дава Недков.

²⁷ Предполага се, че фамилията на Дукагините има нормански произход и води началото си от Дук Жан (Ян), който се установява в Шкодра и с времето се албанизира. Според признанията на самия Ташлъджалъ Яхйя Дук Жан и групата, която той предвождал, минали при връщането си от кръстоносен поход през района, известен като Ташлъджа, и решили да се установят там.

го взема под своето покровителство. Обучава се при известни преподаватели и учени на своето време, като това му позволява да избегне някои трудности в процеса на обучението в еничарския корпус и да намери време за четене и литературни занимания [**Çavuşoğlu, M.** 1986, s. 343–344]. Като член на корпуса Ташлъджалъ Яхйя участва във военни походи (на Селим I срещу Сефевидската държава²⁸ и срещу Египет, на Сюлейман I срещу Унгария и Австрия и в иракските кампании) и израства във военната кариера. Наред с военното си битие обаче той привлича погледите и с касидетата, които посвещава на султани и силни на деня, в резултат на което печели тяхното благоразположение и бива възнаграден с вакъфи. Особено е протежиран от Дефтердар Искендер Челеби, но неговата екзекуция (2 март 1535 г.) се отразява негативно и върху кариерата на Ташлъджалъ Яхйя [**Кая, İ. G.** 2006, s. 54].

Той изпитва особена привързаност и уважение към султан Сюлейман I, на когото му посвещава много касидета. За неговото благоволение обаче се конкурира с друг известен поет от епохата – Хаяли Бей²⁹ [**Кая, В. А.** 2011, s. 156; **Kurnaz, C.** 1998, s. 5–7]. За известно време е близък с великия везир Рюстем Паша и в резултат на неговото покровителство става мютевелия на вакъфа на

²⁸ Някои автори отбелязват, че участва в битката при Чалдъран между османските войски и армията на Шах Исмаил (основател на Сефевидската държава), състояла се на 23 август 1514 г. В някои касидета, съдържащи се в неговия *Диван*, пък има сведения за участието му в похода на Сюлейман I срещу наследника на Шах Исмаил – Шах Тахмасб I, през 1533–1535 г. Любопитна за нас е характеристиката, която той дава на сефевидската армия. Използва за противниковата страна определенията *рафъзи*, *Къзълбаш*, *Илхад*, макар че е бил възпитан в еничарския корпус и би трябвало да е познавал частично или изцяло религиозните принципи на бекташизма, които не се отличавали съществено от тези на сефевидските последователи. Първото и третото определение мюсюлманските автори използват в смисъл на „еретик, отклонил се от истинската вяра; изпаднал в заблуждение“ [**Кая, İ. G.** 2006, s. 58, 63].

²⁹ Хаяли Бей е роден в Йенидже Вардар (дн. град Яница, Гърция), като точната дата на раждане е неизвестна, но в източниците се дава 1497–1499 г. Годината на смъртта му е 964/1556–57 г. Истинското му име е Мехмед, а прозвището Бекяр Меми. В ранната си младост попада под въздействието на календеритския шейх Баба Али Мест-и Аджеми и за известно време става част от неговото дервишко обкръжение. По време на едно от странстванията с дервишите календери той попада в Истанбул и в резултат на усилията на кадията Саръ Гурз Нуреддин бива откъснат от тази група. В началото на управлението на султан Сюлейман (1520–1522) влиза в неговото обкръжение и участва в похода за Родос. Така започва нов период в живота на Хаяли. Той започва да се развива като поет и да разширява своите познания. Султанът го обсипва с благодеяния, а негови покровители стават Дефтердар Искендер Челеби и великият везир Ибрахим Паша. След като велик везир става Рюстем Паша (28 ноември 1544–6 октомври 1553; 29 септември 1555–10 юли 1561), той губи своите позиции. Страхувайки се за живота си, измолва висока служба в провинцията от владетеля и напуска столицата. Умира в Одрин и е погребан там [**Kurnaz, C.** 1998, s. 5–7].

джамията Еюб Султан. Това обаче не трае дълго, тъй като има остър и саркастичен език, който понякога му създава проблеми. Той пише едно мерсийе³⁰, посветено на шехзаде Мустафа, който е удавен по заповед на баща си Сюлейман и придворната свита, стремяща се да го изолира от възможността да заеме престола на баща си, по време на похода срещу Нахичеван. Това мерсийе не взема директно на прицел Сюлейман Кануни, но го критикува заобиколно, а най-острите упреци са насочени срещу великия везир Рюстем Паша. Написано е на въздействащ турски език и когато го чува, Рюстем Паша изпада в ярост и предприема действия срещу поета. Ташлъджалъ Яхйя губи вакъфите, които са му били дадени преди това, за да се издържа, дори е застрашен животът му. След като изпада в немилост и не успява да се впише в султанското обкръжение след тези събития, той се установява в пограничната крепост Темешвар и се включва в корпуса на акънджиите, участвайки във военните кампании. Последното си известно касиде той създава по време на похода срещу Сигетвар през 1566 г. и го посвещава на султан Сюлейман. В него пише, че вече приближава 80-те години и моли султана да закриля на децата му. През втората половина на живота си сериозно се насочва към мистицизма и се приобщава към шейх Юряни Мехмед Деде от тариката Гюлшени. Умира в градчето Лозница (санджак Изворник) вероятно в 1582 г. [Kaya, B. A. 2011, s. 157].

Като поет заслуга на Яхйя Бей е използването на олекотен от чуждици език. Той пише на разбираем и ясен турски език, без натруфеност и сложност на изразите, което му печели почитатели във военните лагери по време на военните походи и сред народа. В много свои касидета той с въодушевление представя битието си на войн (гази). Ташлъджалъ Яхйя се приема за ярък представител на жанровете газели и месневи. Негова заслуга е, че не остава под трайното влияние на персийските образци на месневите, а създава оригинална традиция на месневи в османотурската поезия, макар че самият той не е от турски произход. В този смисъл трябва да посочим, че за един от най-известните автори на месневи в класическата турска литература турският език не е майчин, а е овладян като официален език на империята, чийто поданик е и на която служи [Kartal, A. 2007, s. 353–432; Çelebioğlu, Â. 2017, s. 458].

Gencine-i Râz (*Генджине-и Раз*) (*Съкровище на тайните*) е първото месневи на поета в неговата сбирка от пет месневи (*хамсе*). То е писано по образец на *Subhatü'l-Ebrar* (*Субхатю'л-Ебрап*) на Молла Абдуррахман Джамии (поч. 1492), което пък е назире към съчинението на Низами Генджеви *Mahzenî'l-Esrâr* (*Махзеню'л-Есрап*). Състои от 3050 бейта. Датата му на съставяне се установява чрез изчисление по метода ебджет на думата *hâmûş* в края. Това е 947/1540–41 г. Пак накрая авторът посочва, че е написал месневито за един месец. Съчинението е посветено на Сюлейман I. Състои се от въвеждаща част

³⁰ Тъжна елегия, създадена по повод смъртта на някого; стихове, в които се оплаква смъртта на някого и се възхваляват неговите качества и добродетели.

и 40 раздела, наречени „макале“. Всеки раздел завършва с по едно „хикяйе“ [Çavuşoğlu, M., 319; Ünver, İ. 1996, s. 20]. *Gencine-i Râz* има религиозно-мистично и нравствено съдържание и е изцяло с дидактическо-назидателен характер. Изпълнено е с примери от личния живот на автора и с примери, които е чул от други хора [Çinar, B. 2007, s. 285]. Въвеждащата част съдържа:

- Стихове в прослава на Бога с формулата бесмеле
- Формулата на единобожието (Тевхид)
- Прослава на пророка Мохамед и неговите качества (На’т)
- Споменаване на възнесението на (Мираджийе)
- Ода (медхийе), посветена на султан Сюлейман I и на Абдюлкадир Хамиди Челеби, който бил казааскер на Анадола
- Част, в която се поясняват причините за написването на съчинението (себеб-и тахрир). Авторът пише, че решението за написването е било провокирано от един сън, в който сънувал пророка Мохамед. Той посочва, че черпейки от опита на иранските поети, автори на хамсе, и особено от Али Шир Неваи (поч. 1501), е искал да има подобно съчинение и на турски език и затова е пристъпил към написването му.

В отделните раздели – макалета, се разработват последователно следните въпроси:

- Намаз
- Зикр
- Осъзнаването и осмислянето на смисъла на светския, земния живот
- Въздържането от гнева, лицемерието и двуличието
- Значението и ценността на скромността и смирението, непарадирането публично с богатство и успехи
- Значението и ценността на знанието и науката и на учените
- Премемерност в публичните изяви, вредата от самоизтъкването и напътствие да не се демонстрира показно със знания и способности
- Идеята за висшата стойност на човека; че човекът стои по-високо от всички същества
- Осъждането на мързела
- Ползата от изолирането от обществото [б.м. Н.Г. явно като човек, тръгнал по пътя на мистицизма, в определен момент и той става привърженик на социалното откъсване в стремежа за формиране на свършена личност. – б.м. Н.Г.]
- Идеята, че прехраната ти е дадена от Бог
- Стойността и ценността на търпението
- Вярата и задоволяването с онова, което имаш. Проповядва поставянето на граници в амбициите и желанията за преуспяване.
- Превъзходството на бедността
- Говори за стойността на хората, които притежават морал

– За лошотата на това да обиждаш, клеветничиш, разочароваш с поведението си

– Осъждане на тиранията и тираните

– За достойнствата на справедливостта

– Разработва идеята, че почтените и честните хора са обичани и на двата свята

– Говори за печалното положение на тези, които трупат материални блага и богатство повече от необходимото им за живот

– За достойнствата на великодушието

– За лошотата на пиянството и вредите от него

– За положението на тези, които се „поминуват“ като идващи от рода на пророка Мохамед, а в действителност не са такива (т.е. за лъжливите сейиди)

– За мястото на Каабата и достойнствата на хаджа

– За достойнствата на благотворителността и благодеянията

– В съчинението си защитава тезата, че еретизмът (ереста) означава неверие (*râfızilik = dinsizlik*), откъдето съдим, че има строго ортодоксално мислене и не е толерантен към различните течения в исляма.

– Разработва идеята, че неверниците ще попаднат в ада

– Защитава идеята, че вярващите ще отидат в рай, като се подразбира, че изключва горните две групи (еретици и неверници) от категорията на вярващите.

Освен представените, в съчинението се разглеждат и други теми от религиозен и морален характер, както присъстват и пасажи, които се отнасят до събития от епохата на поета. В края Яхйя Бей изтъква, че то е написано с божие вдъхновение, а не е превод. Той наставлява бъдещите преписвачи да не допускат грешки при преписването му и заплашва с клетва онези, които пристъпят към съчинението му с лоши намерения [Çinar, B. 2013, s. 305–306]. От това съчинение и от други поетични текстове на автора проличава, че в противовес на други последователи на мистицизма и автори на поетични съчинения, той пропагандира строго спазване на религиозните забрани и изтъква, че шериятът и тарикатът са двете крепости на Събранието на Истината (*Hak Divanı*). На много места проличава неговата набожност и противодействието му срещу по-либералното отношение към алкохола сред някои мистични течения. Той призовава аскета – мистик не в механата (*мейхане*), а в месджида. В свои касидета, писани в напредналия етап на живота му, Ташлѐджалѐ Яхйя заема още по-твърда позиция и критикува употребата на музика и музикални инструменти (*рабаб, чанг, саз*) в ритуалните практики на мистичните общности, както и приветства забраната за продажба и употреба на вино, наложена от султан Сюлейман I през 1561 г. [Kaaya, İ. G. 2006, s. 74–75]³¹.

³¹ През м. мухаррем 969/ септември 1561 г. Сюлейман I нарежда корабите, внесли вино в Истанбул, да бъдат запалени пред Галата. За това събитие говори Ашѐк Челеби, автор на тезкирето “Meşâirü’ş-şuarâ” [Hammer, J. 1990, s. 521].

Gencine-i Râz (Генджине-и Раз) е било популярно и четено съчинение сред грамотните мюсюлмани в османските територии, за което свидетелства наличието на много запазени преписи от него. 37 такива има само в публичните библиотеки в Истанбул [Ünver, İ. 1996, s. 20]³². Съхраняването на препис от него и в нашата ориенталска колекция говори, че то било популярно и сред мюсюлманите в българските територии. При това преписът се отличава с красива изработка. Можем да допуснем, че е имало и други преписи от него, циркулирали по нашите земи, но в даден момент са били изнесени от страната или пък не са оцелели до днес.

Друг ръкопис, който е бил собственост на теккето Назар (Назър) Баба, е ОР 2461. В работната картотека на Недков има фиш с кратко описание за този ръкопис. Съчинението е отнесено към рубрика „Богословие“ и е дадено като *Месма 'a al-latâif (Meğma ' al-latâif) (Сбирка от духовности)*. Според описанието съчинението е сбирка от цитати от Корана, Евангелието, Псалтира, Петокнижието, из житията на пророците, из свещеното предание (хадис), от съвети за царете и за заслугите в свещената война. Разделено е на 5 глави: –първата глава съдържа съвети за царете, извлечени от Корана, Мохамедовите свещени предания и изказванията на светци и касиди; – втората глава се отнася за заслугите в свещената война; – третата глава съдържа историята на пророците, доколкото се съдържа в Корана и Псалтира; – четвъртата глава разглежда безполезността на християнската и еврейската религия, доказана чрез аргументи, извлечени от Корана, Евангелието, Петокнижието и преданията (хадис); – петата разглежда отговори на възраженията на християни и евреи срещу исляма. Б. Недков е отбелязал още, че в края на ръкописа, малко встрани е била написана със същото мастило и почерк датата 994 (1586) г. Според него най-вероятно това е датата на преписа, но не е изключено да е и годината на съставяне на съчинението.

Началото на съчинението: *Şükr şol Tanrıya kim bir ve kadimdir ve senâ şol padişaha ki mecmu' u kullar üzerine rahimdir...*

Краят: *Pes peygamberlerin tamamı Mohammed Mustafadır nutka tenvin tamamı ayağla oldu ve Allah lem.*

Недков е записал, че „съчинението е 85 листа, размери 21 x 14 (15 x 8) см, 21 реда на страница; писмо – турски насталик, черно мастило, заглавие и отделни думи с червено мастило; плътна пожълтяла хартия, кожена подвързия, има изкривени по краищата листове. Ръкописът е твърде замърсен, но текстът е цялостен. На първата празна страница (л. 1б) е написана някаква молитва на арабски език. На последната празна страница стоят няколко бележки за пре-

³² Според нас препис на същото съчинение се съхранява и в ръкописния фонд на Академията на науките на Република Азербайджан. В съставения каталог на ръкописите от този фонд обаче авторът М. С. Султанов не е дал името на автора на съчинението, а само името на копииста – Ибрахим ибн Халил [Султанов, М. С. 1963, с. 280 (№ 782)].

дадени суми и на едно място дата 1182 (1768/69) г. Преписвач – няма данни, само дата – 994 (1586) г.“.

Към приведената тук информация от Недков ще допълним някои наши бележки и уточнения, направени в процеса на работа. Свидетелство, че ръкописът е бил притежание на дергяха Назар (Назър) Баба е вписването от вътрешната страна на корицата *Vakf dergâh Nazar Baba mahruse-yi Vidin (Вакъф на текето Назар Баба, град Видин)*. Пак там, отстрани напречно на тази бележка от дясната страна с големи букви е написано “Mahmud” (Махмуд). В горния десен ъгъл на вътрешната страна на корицата е сложен етикет при някоя от проверките на фонда, на който пише: „VI 8/30, което е или сигнатура, или инвентарен номер. Кодексът съдържа 85 листа плюс един лист в края, който не е част от кола и на който са записани някакви бележки. На л. 1а (според приетата от нас номерация) има записана молитва. Текстът обаче е много замърсен, а на доста места мастилото е избледняло и почти не личи. Също така в дясното поле на страницата има някаква бележка, но е нечетлива. Разчитат се само две букви от две различни думи. Съчинението обхваща частта от л. 1б до л. 85б и е общо 168 страници. Хартията е плътна, дебела, жълтеникава, замърсена от употребата, времето и условията на съхранение. На страница са изписани по 21 реда, но началната (л. 1б) има изписани 17 реда и заглавие. Заглавието е с червено мастило и е следното: *Haza kitab mecmua el-latâif bismallah er-rahman er-rahim*. По-долу ще приведем по-дълъг откъс в оригинал от началото на съчинението, в което се отправят славословия към Всевишния Бог (тук е използвана старата тюркска форма Тенгри, Танръ – б.м. Н.Г.) и се разяснява причината за написването му, както и съдържанието, тъй като той е важен за идентифициране на съчинението:

„Şükr şol Tenğriye kim bir ve kadimdir ve ta şol padişaha ki mecmu kullar üzerine zahmetdir ve salavat nasiyat (namiyat) (?) şol Mohammed Mustafa-yı m (?) üzerine uluya ve kiçiye dirinilmiştir (?) ve ulu ve kiçi kitabta şefi kılınmıştır ve anın el ve ashabı üzerine ki nücum bedi ve rücum adıdır bilğil ki asaf halk idtü ve ahkır (?-ahfır) ibâdetullah (?) Sırrac bin Abdullah idir ki günlerde bir gün fariğ el-bal oturmuştum.....?.....sevinin (su yunun-?) hatırda bu düşdürki Kurandan ve İncilden ve Zeburdan ve Tevratdan ve Kuran içinde gelen enbiya-yi tevarihinden ve hadis resulden m ve nüsayih mülükden ve gaza sevabından birer zerre cemi idem ve ol mecmuan içinde nüsayih mülükü tevabiyle mokaddem? andan sonra gaza sevabın resulullahın m hadisiyle ve ashab kibar razihim sözüyle zikr idem ve Zeburun baaz sözünden nüsayih nakl idem ve andan sonra gökten inmiş dört kitaptan Allah Tealanın ve hidayetinin ve nussari.....ve dinininbeyan eyliyem ve nussari ve yahud suallerinden ve bizim anlara cevablarımızdan ve nussari ulemanın delaletinden âli vasi el-takka getürdim ve bir ne yerde Kuran ve Hadis lafz geldise kızıl mürekkeb iyle yazdım ve İncil ve Tevrit ve Zebur lafzın türkçe tercüme kıldım baazan bir kaç vakt anın üzerine meşgul oldum işbu mikdar cuz ve bir sebil istical hasil oldu *Mecmua el-Letâyif* deyu ad virdim ve beş bab üzerine müştemel kıldım ve bir babın dahi biri biri üzerine mokaddem oldu....” [NBKM, OP 2461, f. 1b, 2a].

От това въведение става ясно, че автор на съчинението е Сирадж (Сърадж) бин Абдуллах, който един ден размишлявайки, решил да събере на едно място това, което е научил от Корана, Инджил-а (Евангелието), Зебур-а (Давидовите псалми), Теврат-а (Тората) и от историята на пророците, от хадисите и от това, което трябва да се знае за свещената война. Тези места от небесните книги той превел на турски език и нарекъл „извора си“ [съчинението си – б.м. Н.Г.] *Меджмуа ел-Летайиф*. След края на съчинението, който приведохме по-напред, в лявото поле е написано „tarih 994” (1585/86). Недков пише, че това може да е датата на преписа, но и датата на написването на самото съчинение, което показва, че той не го е идентифицирал с точност. Годината 994 (1585/86) е категорично тази на съставяне на преписа, защото самото съчинение е писано през XV век, и то най-вероятно през първата му половина. То съдържа спецификите на староанадолския турски език, напр. окончанието “vüz” при глаголите (idevüz, gelevüz, gidevüz), употребата на думата “Tenğri (Tanrı)” за Бог и др. Текстът е компилация от пасажии от Корана, Библията (Евангелието), Петокнижието, Тората и Псалмите, както и от разкази за пророците. Включва също и мнения, изказани от християните, евреите и от пророка Мохамед за ислямската религия и отговорите на автора на техните твърдения. В петте глави на книгата авторът, както заявява, излага своята аргументация в защита на истинската ислямска религия.

След съчинението, на последния лист има различни приписки, които са трудно четливи. Едната е датирана към 1182 г.х. (1768/69 г.) и в нея се говори за предаване на някакви пари на някакъв баба, но името не е ясно и може да се чете по различни начини, като Табиз, Танбер, Танъз, Гайиз, Ганбер. Друга приписка са стихове, вероятно съчинени от кописта или от някой от читателите на книгата. Стихове са записани и на вътрешната страна на корицата. Разчитаме:

Kefnine Abdülhamid Sultan Hazretlerinindir
Âlem el-seyr (?-el-mesir) dest meşid değilmidir
Âdem zebun pençe-yi kudret değilmidir
Bu perdeninmmıztarab
.....mehnetin encamı müşeret (?-beşeret) değilmidir

Първият ред означава „Казано от негово светейшество султан Абдулхамид“. Времето на управлението на султан Абдулхамид I е 1774–1789, а предишната приписка е датирана малко по-рано, но със сигурност към времето, в което живее. Това може наистина да са негови слова. От това съчинение до момента са известни шест преписа, като единият от тях се намира във Ватиканската библиотека³³ [Çiçekler, A. N. 2017, s. 5–17]. Такъв откриваме и в каталога на турските ръкописи в Парижката национална библиотека, изготвен от Е. Блоше.

³³ Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat.turc.420. Друг препис се намира в Народната библиотека в Амасия (Amasya Beyazit il Halk Kütüphanesi, 05ba792 No). Съчинението е издадено въз основа на този препис през 2017 г. от Ахмет Н. Чичеклер с критичен анализ и факсимиле [Çiçekler, A. N. 2017].

Преписът в Парижката национална библиотека е съпроводен с превод на френски език, направен от монсеньор Кресмер – млад французин, пребиваващ в Константинопол. Преписът на османотурския текст, както и френският превод, са датирани към 1149 г.х. (1737) [Blochet, E. 1933, p. 91]. Несъмнено преписът в нашата ориенталска колекция, който може да се отнесе към категорията на сравнително ранните преписи (XVI век), е особено ценен с това, че е на съчинение, написано в ранната османска епоха и което е от религиозно-полемичен характер.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изложеното дотук дава достатъчно основание да заключим, че теккетто на Назар (Назър) Баба във Видин е било важен книжовен център на религиозно-мистичния ислям в града и е давало принос за повдигане на познавателното равнище на свързаните с представляваната мистична традиция. Погледът върху книжната колекция показва, че в нея са застъпени основно поетични религиозно-мистични текстове на известни автори, както и помагала за изучаване на персийски език, което вероятно има отношение и към мистичната идентичност на култовия център.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Архивни източници/извори

NBKM, Or. Dep., D 720

NBKM, Or. Dep., OP 233, OP 474, OP 486, OP 585, OP 2461

Esrâr Dede. Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye. Konya Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphânesi, nr. 1502.

Evliya Chelebi Seyahatnamesi... – Evliya Chelebi Seyahatnamesi. 6. Kitap. Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, 2002 (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini).

Sahih Ahmed Dede, Mevlevilerin Tarihi... – Sahih Ahmed Dede. Mevlevilerin Tarihi: Mecmuatü 't-tevarihî'l-Mevleviyye. Haz. Cem Zorlu. İstanbul, 2003.

Sâkîb Dede 1283 – Sâkîb Dede. Sefine-yi Nefise-yi Mevleviyân. Mısır: Matbaa-i Vahbiyya, 1283, II.

Blochet, E. 1932 – Edgar Blochet. Catalogue des Manuscrits Turcs de la Bibliothèque Nationale. Tome I, Paris: Bibliothèque Nationale.

Blochet, E. 1933 – Edgar Blochet. Catalogue des Manuscrits Turcs de la Bibliothèque Nationale. Tome II, Paris: Bibliothèque Nationale.

Pertsch, W. 1864 – Wilhelm Pertsch. Die Türkischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gota. Wien.

Rieu, C. 1888 – Charles Rieu. Catalogue of The Turkish Manuscripts in The British Museum. By Charles Rieu. Printed by Order of The Trustees. Sold at the British Museum, London.

Schmidt, J. 2000 – Jan Schmidt. Catalogue of Turkish manuscripts in the Library of Leiden University and other collections in the Netherlands. Compiled by Jan Schmidt. Volume One. Leiden.

Султанов, М. С. 1963 – ƏLJAZMALARY KATALOĞU. I Чилд. Азербайжан ССР Елмләр Академијасы. Тәртиб едәни М. С. Султанов. Бақы: Азербайжан ССР Елмләр Академијасы Нәшријаты.

Radushev, E., Ivanova, S., Kovachev, R. 2003 – Evgeni Radushev, Svetlana Ivanova, Rumen Kovachev. Inventory of Ottoman Turkish Documents about Waqf Preserved in the Oriental Department at the St St Cyril and Methodius National Library. Part 1 – Registers. Sofia.

Публикации

Андреев, С. 2013 – Стефан Андреев. Речник на селищни имена и названия на административно-териториални единици в българските земи през XV – началото на XIX век. София: Държавна агенция „Архиви“. [Stefan Andreev. Rechnik na selishtni imena i nazvania na administrativno-teritorialni edinitsi v balgarskite zemi prez XV – nachaloto na XIX vek. Sofia: Darzhavna agentsiya “Arhivi”.]

Бертельс, Е. Э. 1925 – Е. Э. Бертельс. Книга о соловье („Бульбуль-намэ“) Феридеддина Атгара. – ВОСТОК. Журнал литературы, науки и искусства. Книга вторая. Москва, Петербург: Государственное издательство „Всемирная литература“, 1925, 5–18. [YE. E. Bertel's. Kniga o solov'ye („Bul'bul'-name“) Ferideddina Attara. – VOSTOK. Zhurnal literatury, nauki i iskusstva. Kniga vtoraya. Moskva, Peterburg: Gosudarstvennoye izdatel'stvo „Vsemirnaya literatura“, 1925, 5–18.]

Бертельс, Е. Э. 1965 – Е. Э. Бертельс. Избранные труды. Том III. Суфизм и суфийская литература. Москва: Издательство “Наука”, Главная редакция восточной литературы. [E. E. Bertelys. Izbrannaye truday. Tom III. Sufizm i sufiyskaya literatura. Moskva: Izdatelystvo “Nauka”, Glavnaya redaktsiya vostochnoy literaturay.]

Граматицова, Н. 2015 – Невена Граматицова. Култовите центрове на мистицизма като места на книжовност и познание. – В: Места на Всекидневието на Балканите. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, 2015, 7–43. [Nevena Gramatikova. Kultovite tsentrove na mistitsizma kato mesta na knizhovnost i poznanie. – V: Mesta na Vsekidnevieto na Balkanite. Shumen: Universitetsko izdatelstvo „Episkop Konstantin Preslavski“, 2015, 7–43.]

Граматицова, Н. 2016 – Невена Граматицова. Ролята на поетично-музикалната традиция с религиозно-мистичен характер за съхраняването и изявата на алевийско-бекташийската култура в Лудогорието. – В: Из живота на европейските провинции на Османската империя през XV–XIX век. Сборник изследвания в памет на проф. д.и.н. Елена Грозданова. София: ИК „Гутенберг“, 2016, 531–591. [Nevena Gramatikova. Rolyata na poetichno-muzikalnata traditsia s religiozno-mistichen harakter za sahranyavaneto i izyavata na aleviysko-bektashiyskata kultura v Ludogorieto. – V: Iz zhivota na evropeyskite provintsii na Osmanskata imperia prez XV–XIX vek. Sbornik izsledvania v pamet na prof. d.i.n. Elena Grozdanova. Sofia: IK “Gutenberg”, 2016, 531–591.]

Джавелидзе, Э. Д. 1979 – Э. Д. Джавелидзе. У истоков турецкой литературы. 1. Джелаль-ед-дин Руми (вопрос, мировоззрения). Тбилиси: Издательство „Мецниереба“.

[E. D. Dzhavelidze. U istokov turetskoy literaturay. 1. Dzhelaly-ed-din Rumi (vopros, mirovozzreniya). Tbilisi: Izdatelystvo „Metsniereba”.]

Иванова, З. 2011 – Зорка Иванова. Поглед върху ръкописното наследство на османотурски език, съхранявано в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София. – В: Сборник „Факти и мистификации в старите текстове”. София: ИК „Гутенберг“, 2011, 516–561. [Zorka Ivanova. Pogled varhu rakopisnoto nasledstvo na osmanoturski ezik, sahranyavano v Narodnata biblioteka “Sv. sv. Kiril i Metodiy” – Sofia. – V: Sbornik “Fakti i mistifikatsii v starite tekstove”. Sofia: IK “Gutenberg”, 2011, 516–561.]

Иванова, С. 2016 – Светлана Иванова. За библиотеката към текето Саляхеддин баба, построено от Осман Пазвантоглу във Видин (исторически реалии). – В: Из живота на европейските провинции на Османската империя през XV–XIX век. Сборник изследвания в памет на проф. д.и.н. Елена Грозданова. София: ИК „Гутенберг“, 2016, 439–477. [Svetlana Ivanova. Za bibliotekata kam teketo Salyaheddin baba, postroeno ot Osman Pazvantoglu vav Vidin (istoricheski realii). – V: Iz zhivota na evropeyskite provintsii na Osmanskata imperia prez XV–XIX vek. Sbornik izsledvania v pamet na prof. d.i.n. Elena Grozdanova. Sofia: IK “Gutenberg”, 2016, 439–477.]

Йорданов, В. 1930 – Велико Йорданов. История на Народната библиотека в София по случай 50-годишнината ѝ 1879–1929. София: Държавна печатница – 1930. Фототипно издание. София, 2017. [Veliko Yordanov. Istoriya na Narodnata biblioteka v Sofiya po sluchay 50-godishninata i 1879–1929. Sofia: Darzhavna pechatnitsa – 1930. Fototipno izdanie. Sofia, 2017.]

Кендерова, С. 2002 – Стоянка Кендерова. Книги, библиотеки и читателски интереси. София: Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. [Stoyanka Kenderova. Knigi, biblioteki i chitatelski interesi. Sofia: Narodna biblioteka “Sv. sv. Kiril i Metodiy”.]

Кендерова, С. 2004а – Стоянка Кендерова. Османотурските книги в България. – Българска книга. Енциклопедия. София–Москва, 2004, 321–323. [Stoyanka Kenderova. Osmanoturskite knigi v Bgaria. – Balgarska kniga. Entsiklopedia. Sofia–Moskva, 2004, 321–323.]

Кендерова, С. 2004б – Стоянка Кендерова. Библиотеката на Осман Пазвантоглу по времето на Софроний (Според новооткрит неин опис). – Софроний Врачански. Сборник изследвания. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2004, 304–311. [Stoyanka Kenderova. Bibliotekata na Osman Pazvantoglu po vremeto na Sofroniy (Spored novootkrit nein opis). – Sofroniy Vrachanski. Sbornik izsledvania. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov“, 2004, 304–311.]

Кендерова, Ст. 2008 – Стоянка Кендерова. Дарителите на книги за библиотеката на фамилия Пазвантоглу във Видин. – Библиотека, 2008, 1, 17–30. [Stoyanka Kenderova. Daritelite na knigi za bibliotekata na familia Pazvantoglu vav Vidin. – Biblioteka, 2008, 1, 17–30.]

Малеев, М. Л. 1890 – М. Л. Малеев. Опис на недуховните книги отъ Видинската библиотека на Пазвантоглу Османъ ага. – Сборник за Народни умотворения, наука и книжнина (СбНУНК), 1890, книга III (3), 405–409. [M. L. Maleev. Opisa na neduhovnite knigi ota Vidinskata biblioteka na Pazvantoglu Osmana aga. – Sbornik za Narodni umotvorenia, nauka i knizhnina (SbNUNK), 1890, kniga III (3), 405–409.]

Мутафчиева, В. 1977 – Вера Мутафчиева. Кърджалийско време. София: Наука и изкуство. [Vera Mutafchieva. Kardzhaliysko vreme. Sofia: Nauka i izkustvo.]

Прозоров, С. М. 1984 – С. М. Прозоров. „Ортодоксалное“ и „еретическое“ в раннем исламе. – Аш-Шахрастани. Книга о религиях и сектах (Китаб ал-милал ва-н-нихал). Часть 1. Москва: Издательство „Наука“, 1984, 10–24. [S. M. Prozegov. “Ortodoksalnoe” i “ereticheskoe” v rannem islame. – Ash-Shahraستاني. Kniga o religiyah i sektah (Kitab al-milal va-n-nihal). Chasty I. Moskva: Izdatelystvo “Nauka”, 1984, 10–24.]

Саяр, Д. 1973 – Джемшид Саяр. Опис на персийските ръкописи в Народната библиотека „Кирил и Методий“. София: Народна библиотека „Кирил и Методий“. [Dzhemshid Sayar. Opis na persiyskite rakopisi v Narodnata biblioteka “Kiril i Metodiy”. Sofia: Narodna biblioteka “Kiril i Metodiy”.]

Стайнова, М. П. 1982а – Михаила П. Стайнова. Османските библиотеки в българските земи XV–XIX век. София: Народна библиотека „Кирил и Методий“. [Mihaila P. Staynova. Osmanskite biblioteki v balgarskite zemi XV–XIX vek. Sofia: Narodna biblioteka “Kiril i Metodiy”.]

Стайнова, М. 1982б – Михаила Стайнова. За вакъфската дейност на Осман Пазвантоглу във Видин и Видинския край. – Векове, 1982, 6, 72–78. [Mihaila Staynova. Za vakafskata deynost na Osman Pazvantoglu vav Vidin i Vidinskia kray. – Vekove, 1982, 6, 72–78.]

Цветков, А. 1972 – Андрей Цветков. Борис Недков. – Известия на народната библиотека „Кирил и Методий“, 1972, 12 (18), 372–373. [Andrey Tsvetkov. Boris Nedkov. – Izvestia na narodnata biblioteka “Kiril i Metodiy”, 1972, 12 (18), 372–373.]

Цухлев, Д. Н. 1932 – Димитър Н. Цухлев. История на града Видин и неговата област. София: Печатница П. Глушков. [Dimitar N. Tshulev. Istoriya na grada Vidin i negovata oblast. Sofia: Pechatnitsa P. Glushkov].

Ateş, A. 1961 – Ahmed Ateş. Bâtıniye. – İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2. Cilt, 1961, 339–342.

Ayverdi, E. H. 1982 – Ekrem Hakkı Ayverdi. Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri. Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk. IV cild, 4, 5, 6 Kitab. İstanbul, 1982.

Azamat, N. 1994 – Nihat Azamat. Divane Mehmed Çelebi. – Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DVİA), cild 9, yıl 1994, 435–437.

Boz, E. 2013 – Erdoğan Boz. Farsça-Türkçe İlk Manzum Sözlük Tuhfe-i Hüsmî’nin Bursa (İnebey) Nüshası. – Osmanlı Bursa’sında Dil-Kültür ve Edebiyat Bilgi Şöleni, 29-30 Mayıs 2013. Bursa: T. C. Uludağ Üniversitesi Yayınları, 2013, 69–74.

Çavuşoğlu, M. 1986 – Mehmet Çavuşoğlu. Yahya Bey. – İslam Ansiklopedisi, cilt 13, 1986, 343–347.

Çavuşoğlu, M. – Mehmed Çavuşoğlu. Gencine-i Raz. – Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (TDEA), III, 319–320.

Çiçekler, A. N. 2017 – Sirc bin Abdullah. Mecma’i’l – Letâiyif. İnceleme – Tenkitli Metin – Sözlük – Tıpkıbasım: Ahmet Naim Çiçekler. Kesit Yayınları, 2017.

Çınar, B. 2007 – Bekir Çınar. Taşlıcalı Yahyâ’nın Gencine-i Râz Mesnevisinde Bir Nasrettin Hoca Fıkrası. – Turkish Studies, II/4, 2007, 283–292.

Çınar, B. 2013 – Bekir Çınar. Taşlıcalı Yahyâ’nın Gencine-i Râz Mesnevisinde Şiir, Şair ve Kâtiple İlgili Değerlendirmeler. – Turkish Studies, 8/13, 2013, 297–308.

Çıpan, M. 2010 – Mustafa Çıpan. İbrâhim Şhid. – Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DVİA), cilt 38, 2010, 273–274.

Doruk, M. 2017 – Muhammed Doruk. Emre'nin Terceme-i Pend-name-i Attar'ı üzerine bir dil incelemesi. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Kayseri, Haziran 2017.

Eleskergızı, T., Sadıggızı, C., Alyılmaz, C. 1996 – Tayyibe Eleskergızı, Cemile Sadıggızı, Cengiz Alyılmaz. Hüsamin Geciken Armağanı. – Journal of Turkish Research Institute, Issue: 5, 1996, 115–124 (вж. също www.tdk.gov.tr/images/1996_01_16_Eleskergizi-Sadiggizi.pdf)

Gölpınarlı, A. 1983 – Abdülbâki Gölpınarlı. Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1983.

Hammer, J. 1990 – Joseph von Hammer. Büyük Osmanlı Tarihi. Cilt 5, İstanbul: İkra-Okusan, 1990.

Kartal, A. 2007 – Ahmet Kartal. Eski Türk Edebiyatında Mesnevi. – Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 5, Sayı 10, 2007, 353–432.

Kaya, B. A. 2011 – Bayram Ali Kaya. Taşlıcalı Yahyâ. – DVİA (Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), cilt 40, 2011, 156–157.

Kaya, İ. G. 1986 – İ. Güven Kaya. Dukagin Oğulları ve Dukaginzâde Yahyâ Beğ. – Çevren, XIII (1986), Priştine, 9–18.

Kaya, İ. G. 2006 – İ. Güven Kaya. Yahya Bey'in Kasidelerindeki Tarihi Gerçekler. – Osmanlı Araştırmaları, XXVIII (2006), 53–75.

Kılıç, A. 2007 – Atabey Kılıç. Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şahidi (Metin). – Turkish Studies (International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turcic), Volume 2/4, 2007, 516–548.

Kurnaz, C. 1998 – Cemal Kurnaz. Haylı Bey. – DVİA (Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), cilt 17, 1998, 5–7.

Mazıoğlu, H. 1981 – Hasibe Mazıoğlu. Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid İçin Yapılan Pendnâme-i Attâr Çevirisi. – VIII. Türk Tarih Kongresi. Bildiriler. Ankara, 1981, Cilt II, 1183-1193.

Mete, Z. 2004 – Zekâi Mete. Mentşe. – Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DVİA), cilt 29, yıl 2004, 150–152.

Nemeth, J. 1965 – Gyula Nemeth. Die Türken von Vidin. Budapest, 1965.

Önkaş, N. A. 2011 – Nilgün Açık Önkaş. Osmanlı Döneminde Muğlalı Şairler. – Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Bahar 2011, sayı 26, 53–66.

Öz, Y. 1999 – Yusuf Öz. Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayını, 1999.

Öz, Y. 2010 – Yusuf Öz. Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010.

Öztürk, Ş. 2010 – Şeyda Öztürk. Şem'i. – Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DVİA), cilt 38, yıl 2010, 503–504.

Pala, İ. 2006 – İskender Pala. Nasihatnâme. – Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DVİA), cilt 32, yıl 2006, 409–410.

Ritter, H. 1960 – H. Ritter. 'Attar, Farid al-Din Muhammed. – The Encyclopaedia of Islam. New Edition. Volume I (A-B). Leiden: E. J. BRILL, London: LUZAC & CO, 1960, 752–755.

Stajnova, M. 1979 – Mihaila Stajnova. Ottoman Librariesin Vidin. – Etudes Balkaniques, 1979, 2, 54–69.

Şahinoğlu, M. N. 1991 – M. Nazif Şahinoğlu. ATTR, Feridüddin. – TDVİA, cild 4, yıl 1991, 95–98.

Topaloğlu, B. 1992 – Bekir Topaloğlu. Bâtin. – Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DVİA), cilt 5, yıl 1992, 187.

Turan, Ş. 2011 – Şerafettin Turan. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Taht Kavgaları. İstanbul: Kapı Yayınları, 2011.

Türkoğlu, S. 2018 – Serkan Türkoğlu. Türk Edebiyatında Pendnme-i Attar'ın Manzum Tercümeleleri ve Seyyid Ali Rız'nın Riyzür-Rız'sı. – Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Nisan 2018, 22 (Özel Sayı), 671–692.

Ünver, İ. 1996 – İsmail Ünver. Gencine-i Râz. – Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DVİA), cilt 14, 1996, 20.

Интернет базирани източници

Açıkgöz, N. Muğla'da Mevlevilik... – Nâmık Açıkgöz. Muğla'da Mevlevilik. – <http://akademik.semazen.net>

Sakar, Edebiyatımızda Nasihat Muhtevası... – Ekrem Sakar. Edebiyatımızda Nasihat Muhtevası. – DİL / EDEBİYAT, s. 50–52 < https://www.academia.edu/26503407/Edebiyat%C4%B1m%C4%B1zda_Nasihat_Muhtevas%C4%B1.pdf >

Ferideddin A. Kimdir... – Ferideddin Attar Kimdir, Hayati, Eserleri, Hakkında Bilgi. – Filozof.net < <http://www.filozof.net/Turkce/edebiyat/edebi-sahsiyetler-kisilikler-biyog-rafileri/21161-ferideddin-attar-kimdir-hayati-eserleri-hakkinda-bilgi.html?showall=1&limitstart> >